

***"I GESUITI D'ITALIA AMMAZZANO SPIRITUALMENTE, NON GIÀ
COLLA CORDA E COL FERRO, MA COLLA LINGUA, COME I RETTILI"
– JEZSUITÁK A RISORGIMENTO KORÁBAN: A TRAKTÁTUSTÓL A
REGÉNYIG***

Humán Szekció

Készítette: Kovács Zita

lezárás dátuma: 2025.01.13.

Tartalomjegyzék

Bevezetés.....	2
1. A történelmi helyzet: egyházkritika a <i>Risorgimento</i> idején.....	5
2. A traktátus-irodalom: fókuszban a jezsuiták	8
2.1. Vincenzo Gioberti (1801-1852).....	8
2.2. Carlo Maria Curci (1809-1891).....	9
2.3. A Gioberti-Curci-vita	11
2.3.1. <i>Gesuiti, gesuitanti és gesuitismo</i>	12
2.3.2. A jezsuiták mint a kereszténység megrontói: pénzsóvárság és világuralmi célok..	14
2.3.3. Politizáló jezsuiták	17
2.3.4. A jezsuita oktatás: a személyiség elnyomására irányuló törekvések	19
3. A poszt-risorgimentós irodalom	22
3.1. Az egyházzal általában szépirodalmi művek alapján	22
3.1.1. Kapzsiság az egyház égisze alatt	24
3.1.2. Politizáló klerikusok	26
3.2. A jezsuita valóban „ <i>mala razza</i> ”?	27
3.3. Az egyházi javak elkobzásának kérdése	30
3.3.1. Az elv	30
3.3.2. A szekularizáció következményei	32
4. A szekularizáció hatása az olasz államra.....	35
Összegzés	37
Rövidítések.....	39
Bibliográfia.....	40

BEVEZETÉS*

A három évvel ezelőtt megkezdett kutatómunkám gerincét a *Risorgimento* folyamatának és az egyesítés eredményeként kialakult új helyzet írói ábrázolása alkotta. Vagyis az, milyen reményeket tápláltak az egység létrejöttével szemben, milyen valós ígéretekkel vagy épp üres frázisokkal hitegették a patrióták a déli parasztokat, milyen út vezetett a társadalmi szintű csalódás érzéséhez, és hogy milyen politikai ellentétek vezettek a *Risorgimento* sikertelenségéhez. A munkám során igyekeztem azokra a témafelvetésekre koncentrálni, amelyek gyakran megjelennek a művekben és az említett társadalmi-gazdasági problémáknak a közgondolkodásban való objektív jelenlétét jelzik. A regényekből az egyesítés kérdésével a Dél szempontjából foglalkozó részleteket ragadtam ki és elemeztem azzal a céllal, hogy átfogóbb képet nyújtsak a történelmi regény műfaján keresztül a *Risorgimento* korszakát bemutató irodalmi reakcióról. Ezen az úton tovább haladva fejlesztettem a kutatást: folytattam a művek tematikus vizsgálatát és egyben bővítettem a vizsgálati korpuszt a szépirodalmi művek mellé a korabeli traktátus-irodalmat is beemelve. Az irodalmi művek e két típusának párhuzamos vizsgálatával, az eredmények összevetésével tárom fel azt, hogy a *Risorgimento* korában milyen vitás kérdések övezték az egyház és az állam kapcsolatát Itáliában.

Itáliában – egy olyan félszigeten, amelynek a történelme és a kultúrája több száz éven keresztül elválaszthatatlanul összefonódott az egyházzal és a pápával –, már az ifjú olasz állam megalapítását megelőző időszakban is központi kérdés volt, milyen szerepet kaphat az egyház a politikában és a társadalom életében, pontosan a világi és a vallási szféra szoros kapcsolata miatt. A vita legfontosabb kérdései többek között a pápaság világi hatalmának megszüntetését, a szekularizációt, a katolikus egyház belső reformját, az evangéliumhoz való visszatérést, a pápák és a papság (főként a jezsuiták) világiasságát, a jezsuita rend feloszlását érintették. A *Risorgimento* korának számos politikusa és filozófusa elengedhetetlennek tartotta a szekularizációt az olasz egység létrejöttéhez, valamint kifejtette véleményét az egyház és a vallás korabeli, illetve ideális állapotáról.

A *Risorgimento* hatására változott az új olasz állam 19. századi történelmét alapjaiban meghatározó mozzanattá az a problémás helyzet, amelyre általában a szekularizációt pártolók által megfogalmazott kritika, illetve a dolgozatomban vizsgált Gioberti-Curci-vita reflektál. A szekularizáció kérdését ez a tény emeli abba a központi helyzetbe, amely miatt érdemes megvizsgálni, az egyház köré csoportosuló vitának a konfliktus lecsillapodása után milyen nyoma marad a *Risorgimento* utáni irodalomban.

*EKÖP-24-2 Egyetemi Kutatói Ösztöndíj támogatással.

A *Risorgimento* korát alapul vevő szépirodalmi művek és a korabeli traktátus-irodalom elemzése, valamint a mindkét esetben visszatérő témák összevetése segít feltárni az itáliai szekularizáció folyamatát, Olaszország társadalmi fejlődését abból a szempontból, ahogyan azt a nép vagy bizonyos társadalmi csoportok megélték.

A dolgozatom kiindulópontját a következő kérdés képezi. A vizsgálatra kiválasztott, az egység létrejöttét követő időszak szépirodalmi művei a szekularizáció olyan pontjaira világítanak-e rá, amelyek már a *Risorgimento* idején részét képezték a vitának, és így a művekben az egyház bírálata a korrajz része csupán, vagy pedig olyan problémákra hívják fel a figyelmet utólag, amelyek a *Risorgimento* korában, a nagy változások bekövetkezése előtt még nem voltak egészen világosan körvonalazva, s ebben az esetben egy *a posteriori* irodalmi reflexiónak köszönhetően manifesztált adalékok sorába tartoznak, hasonlóképpen, ahogyan azt a korábbi kutatás esetében is láthattuk?

A dolgozatom célkitűzése, hogy megvizsgálja, az olasz állam milyen, az egyház és az állam szétválasztását megcélzó folyamatokat indított el, mely filozófiai gondolatok, érvrendszerek álltak a változások háttérében, illetve ez az átalakulás milyen hatással volt az ifjú olasz államra. Ebből fakadóan a regények tematikus olvasatán keresztül mutatom be, hogyan élnek tovább a korabeli traktátus-irodalomban megjelenő egyes kérdések a *Risorgimento*t követő időszak irodalmában.

A kutatás újszerűsége abban áll, hogy a traktátus-irodalomban és a regényekben megjelenő egyházkritikát, ugyanazon témák különböző feldolgozásait vetem össze. A korábban megkezdett utat folytatva ugyan, de egy újabb szempont beemelésével igyekszik teljesebbé tenni a *Risorgimento*ban végbemenő folyamatokról alkotott képet, feltárva, hogy az (egyesítés utáni időszak szépirodalmából) kiválasztott történelmi regények milyen módon dolgozzák fel az egyesítés korának traktátus-irodalmában is már jelenlévő témákat.

A vizsgálat alapját képező szövegkorpuszt a következő tíz, a *Risorgimento* korában játszódó történelmi regény alkotja: Giovanni Verga: *I Malavoglia* (1881), Matilde Serao: *La conquista di Roma* (1885), Federico De Roberto: *I Viceré* (1894), Luigi Pirandello: *I vecchi e i giovani* (1913), Francesco Jovine: *Signora Ava* (1942), Giuseppe Tomasi Di Lampedusa: *Il Gattopardo* (1958), Leonardo Sciascia: *Il quarantotto* (1958), Anna Banti: *Noi credevamo* (1967), Vincenzo Consolo: *Il sorriso dell'ignoto marinaio* (1976), Simonetta Agnello Hornby: *La zia marchesa* (2004).

Az egyesítést megelőző igencsak nagy terjedelmű egyházi témájú traktátus-irodalomban határozottan kirajzolódik egy kifejezetten a jezsuita-kérdésre összpontosító polémia. A traktátus-irodalomban megjelenő vita, mely 1843-49 között folyt Vincenzo Gioberti és egy

jezsuita szerzetes, Carlo Maria Curci között, a világi és az egyházi szféra egymásnak feszülését testesíti meg. E vitához kapcsolódóan a következő hat traktátus képezi a vizsgálati korpuszt: Vincenzo Gioberti: *Primato* (1843), Vincenzo Gioberti: *Prolegomeni* (1846), Carlo Maria Curci: *Fatti ed argomenti* (1846), Vincenzo Gioberti: *Il Gesuita Moderno* (1846), Vincenzo Gioberti: *Apologia* (1848), Carlo Maria Curci: *Divinazione* (1849).

Azért csak a jezsuitákkal foglalkozó műveket vizsgálom, mert a traktátus-irodalomnak az ő bírálatukra vonatkozó (igen gazdag) részét az általános egyházkritikával szemben a szakirodalom eddig elhanyagolta. S bár a szépirodalomi művekben az általános kritika van túlsúlyban, a jezsuitákra vonatkozó elemek a többi rendet érintőekhez képest többségben vannak.

A vizsgálat tárgyát képező regényekből és traktátusokból nem egyforma számban emeltem be szövegrészeket, mert arra törekedtem, hogy mindből a leginkább releváns részleteket kiválasztva építsem fel a dolgozat vázát. A művekből kiemelt idézeteket minden esetben saját fordításban közlöm. A célom ezzel az, hogy a bemutatott részletek a lehető leginkább hűek legyenek az eredeti olasz szöveghez, így a pontos jelentést és hatást közvetítsék.

1. A TÖRTÉNELMI HELYZET: EGYHÁZKRITIKA A *RISORGIMENTO* IDEJÉN

A *Risorgimento* (1815-1861) döntő történelmi pillanat volt Itália népei és az ifjú olasz nemzet számára, amely az egység megteremtéséhez vezetett. A korszakot meghatározó változások az egység születésekor számos, a társadalom széles köreit megmozgató vita alapját képezték. Például az adóreform kérdése mellett kiemelkedett a szekularizáció igénye, vagyis a katolikus egyház és az állam kapcsolatához, valamint a vallási rendek helyzetéhez (leginkább a jezsuiták világi befolyásához és hatalmas vagyonához) fűződő kritika, mely a *Risorgimento* egyesítő mozgalmának erősödésével egyre nagyobb teret nyert a társadalmi diskurzusban, főképp amikor 1861-ben meg is kezdődött az egységes Itália modernizációja.¹

A 18. század elejétől kemény vádak érték a jezsuitákat a világ minden táján, ahol jelen voltak. Így nem meglepő, hogy a 19. századi Itáliában az egyház szerepéhez kapcsolódó kérdések fókuszában is a Jézus Társasága, illetve a rendtagok által elkövetett becsstelenségek, vagy épp nagyszerű tettek álltak.

III. Pál pápa (1534-1549) a *Regimina Militantis Ecclesiae* kezdetű bullájában (1540) engedélyezte Loyolai Szent Ignác (1491-1556) számára a jezsuita rend megalapítását. Bár a jezsuitáknak, *kolduló rend* lévén, pusztán a misepénzből és a felajánlásokból kellett volna fenntartania magát, mégis tekintélyes vagyont halmoztak fel, számottevően több taggal rendelkeztek (és rendelkeznek még most is), mint a szintén *kolduló* ferences vagy a dominikánus *rend*, és a politikai életben is jelentős befolyásra tettek szert egyre hevesebb gyűlöletet kiváltva a lakosságból.²

Az egyházellenes kritikával kapcsolatban fontos megemlíteni, hogy az egységes olasz állam gyenge legitimitása az igencsak jelentős megszorításokat alkalmazó cenzusos választójognak volt köszönhető, nem pedig a katolikus társadalom elutasító attitűdjének a liberális Olaszországgal szemben, ugyanis a katolikus polgárok jórésze annak ellenére is gyakorolta politikai jogait, hogy a pápa nem ismerte el az új államot.³

A keresztény egyház elvilágiasodásának bírálata, és a hibák kiküszöbölése – a belső megújulás jegyében – már a tridenti zsinattal (1545-1563) megkezdődött, ám a klerikusok többnyire nem tartották be az erre irányuló utasításokat, így a reformok ekkor még nem valósultak meg.⁴

¹ PETE 2023, 385.

² TONDI 1954, 9.

³ PETE 2023, 386.

⁴ RIVA 2008, 1.

Az *antiklerikalizmus* a *Risorgimento*-ra, első sorban pedig a szekularizációs folyamatra gyakorolt hatása miatt elválaszthatatlan az itáliai történelemtől. A katolikus egyház reformja, a vallás és az egyház világi befolyásának folyamatos csökkenése, végül pedig az egyháznak az államtól való teljes elválasztása a feudális rend alattvalóinak modern állampolgárokká válásának elengedhetetlen feltételeként fogalmazódnak meg az utókor történetírásában.⁵

Az *antiklerikalizmus* fogalmát a *klerikalizmus* felől érdemes megközelíteni. A *klerikalizmus* egy olyan reakciós politikai irányzat, mely az Egyház világi hatalmát, illetve annak növelését támogatja: a klérust az állami intézmények működésének befolyásolására szolgáló eszköznek tekinti, hogy az egyház ily módon avatkozzon be a társadalmi és kormányzati ügyekbe. Ezzel szemben a francia forradalmat követően a *klerikalizmus* irányzatára adott válaszként kialakult *antiklerikalizmus* célja az volt, hogy az állami és az egyházi szférát teljes mértékben elválassza egymástól, tehát megszüntesse ez utóbbi világi fennhatóságát.⁶ Az *antiklerikalizmus* látszólag egyházellenes természete ellenére igenis vallásos törekvés volt, mivel az egyházat az eredeti evangéliumi állapotához kívánta visszatéríteni.⁷ Itáliában ennek alapját első sorban a jezsuita renddel és a pápák politikai befolyásával szemben kiváltott éles kritika képezte.⁸

Az *antiklerikalizmus* több különböző politikai törekvéssel is kapcsolatban állt a *Risorgimento* idején. Az egyesüléspárti katolikusok két fő irányzatra oszthatók: *neoguelf föderalistákra* (akik úgy vélték, a pápaság a *Risorgimento* mozgatórugójaként fontos szerepet fog játszani az egység létrejöttéhez vezető folyamatban) és a *liberális katolikusokra* (akik inkább a piemonti Savoyai-dinasztia mint világi hatalom iránymutatására támaszkodva képzelték el az olasz egységet). Ez utóbbiak közé tartozott például Cesare Passaglia, aki részt vett a *questione romana* megoldására – a szardíniai király és Cavour gróf nevében – tett sikertelen diplomáciai kísérletben, illetve a Rosmini-párti Gustavo di Cavour márki, Camillo Benso di Cavour gróf idősebb testvére is.⁹ A *liberális katolicizmus* néhány képviselőjének, mint például Alessandro Manzoni, Antonio Rosmini, Vincenzo Gioberti, Niccolò Tommaseo és Bettino Ricasoli munkáiban megjelennek az *antiklerikalizmus* bizonyos elemei.¹⁰

Az első *antiklerikális* megmozdulásoknak XVI. Gergely pápa (1831-1846) *antiliberális* lépései (például a protestánsok üldözése és a szabadságjogok korlátozása) adtak erőteljes

⁵ VERUCCI 2001, 215.

⁶ CONTI 2011

⁷ Uo.

⁸ 150 – ANTICLERICALISMO

⁹ MUSSELLI 2013, 205.

¹⁰ CONTI 2011

lökést.¹¹ Később, a restauráció (1815-1830) időszakát követően, a *Biennio* (1848-1849) idején kirobbanó forradalom alkalmával nemcsak egyre tágabb körben vált népszerűvé az *antiklerikalizmus*, de a korábbi demokratikus elvei is egyre inkább a szélsőségek felé kezdtek tolódni. Piemontban a baloldali újságok szintén ezt a tendenciát, a keresztény szerzetesrendek feloszlátását és végső soron a szekularizációt szorgalmazták.¹² Az 1859-'60-ban bevezetett újabb egyházellenes intézkedések (többek között a jezsuita rend feloszlátása és Bettino Ricasoli egyházi lapjai Toscanába való behozatalának betiltása is ide sorolható) felélénkítették az *antiklerikális* mozgalmat, ugyanis az új olasz állam „*pápátlanítása*” a kor számos politikusának és gondolkodójának szemében megkerülhetetlen lépés volt Itália tartós egységének megalapozása érdekében.¹³

¹¹ Uo.

¹² 150 – ANTICLERICALISMO

¹³ Uo.

2. A TRAKTÁTUS-IRODALOM: FÓKUSZBAN A JEZSUITÁK

2.1. Vincenzo Gioberti (1801-1852)

Gioberti a katolikus vallás és az egyházi filozófia felsőbbrendűségének (*primátusának*) restaurálását hangoztatta, amit az olasz nemzet civilizációja alapjának tekintette. Gioberti *Primato* (1843) című traktátusában – mely a *neoguelf* irányzat politikai programjává vált¹⁴ – azt taglalja, hogy a vallás és a civilizáció valójában azonos, mivel a polgárok jóléte megkérdőjelezhetetlenül a liberális gondolkodású katolikus egyházra épül, illetőleg a nemzet *primátusának* helyreállítása kizárólag a pápaság útmutatásával valósulhat meg. Ez a koncepció képes volt a *Risorgimento* idején a katolikus többségű itáliai lakosság számára is vonzóvá tenni a pápaság védelmével összeferrott független olasz egység ideáját.¹⁵

Szintén a *Primato*-ban (1843) egy olyan egységes olasz államot vizualizál Gioberti, amely a már létező államok konföderációjával, alkotmányos monarchiaként jön létre a pápa égisze alatt.¹⁶ Meglátása szerint *de facto* már jóideje létezik az egységes olasz állam, mivel nemcsak a katolikus hit, de a jóformán közös nyelv és a kultúra is szorosan összetartja az Appennini-félsziget népeit. Ám ahhoz, hogy ez az egység *de iure* is megvalósuljon, szükséges a katolicizmus összetartó erejére támaszkodva egy, a független és egységes Itália képét megcélzó modern katolikus tábor kialakítása.¹⁷

A *Primato* (1843) mellett Gioberti más művei is – akárcsak a *Prolegomeni* (1846) vagy az *Il Gesuita Moderno* (1846) – olyan kritikákat fogalmaztak meg az egyház korabeli állapotával kapcsolatban, melyek mégis a szekularizációt segítették elő, hiszen a katolikus lakosság és a papság liberális gondolkodású tagjait ráébresztették az egységes Olaszország megalkotásának, a világi hatalom polgári kézbe helyezésének fontosságára. Mivel a Jézus Társasága szembe szállt Giobertivel, és elérte, hogy a pápa is a rend pártját fogja, a művei felkerültek az *Indexre*.¹⁸

Cesare Balbo (1789-1853) Giobertinek ajánlotta *Le speranze d'Italia* (1844) című traktátusát, melyben a konföderáció kérdését a nemzet függetlensége szempontjából közelítette meg.¹⁹ Balbo Itália egységének és szabadságának problémáját másodlagosnak tekintette a függetlenség megvalósításához képest: nem foglalkozott többek között a szükséges reformokkal, sem pedig az új parlament témakörével. Továbbá, Giobertivel ellentétben a Balbo

¹⁴ PETE 2023, 314.

¹⁵ UO, 315.

¹⁶ PETE 2000

¹⁷ VILLARI 2013, 113.

¹⁸ TRECCANI 2009

¹⁹ VILLARI 2013, 114.

által vízionált független itáliai konföderáció csak Piemont és Lombardia egységét,²⁰ vagyis pápai helyett főként piemonti hegemoniát jelentett.²¹

Balbo állásfoglalásától eltérően Antonio Rosminié (1797-1855) gyökeresen különbözött Giobertiétől. Rosmini elvetette azt a gondolatot, hogy a pápaságnak szerepet kellene vállalnia az egységes olasz állam politikai életében, ugyanis a Pápai Állam éppen azért született meg, hogy az egyház a világi hatalmak befolyásától függetlenül, szabadon hirdethesse Isten igéjét. Bár határozottan a szekularizáció mellett foglalt állást, Giobertihez hasonlóan ő is az egyházat tekintette annak az egyedüli erőnek, amely az itáliai kultúrát és erkölcsöt képes megvédeni az ártalmas hatásoktól.²² Ezzel kapcsolatban Rosmini a *Delle cinque piaghe della Santa Chiesa*-ban (1848) az egyház megújulásának, az eredeti állapothoz való visszatérésének fontosságát hangsúlyozta amellett, hogy a politikai hatalomtól való eltávolodását és az evilági javaktól való megszabadítását, a klérus szegénységét szorgalmazta.²³ nehezményezte, hogy az egyház nem pusztán a hívek adományaiból tartja fenn magát, hanem a világi hatalmát felhasználva kivetett adókból tetemes vagyont halmozott fel.²⁴

2.2. Carlo Maria Curci (1809-1891)

Curci a jezsuita rendbe tizenhat évesen lépett be, melynek égisze alatt aztán Szentírást és héber nyelvet oktató professzorként és prédikátorként működött. Bár eleinte szimpatizált Gioberti *Primató*-ban (1843) megfogalmazott gondolataival, később azonban, amikor Gioberti a *Prolegomeni*-ben (1846) nyíltan támadta a jezsuitákat, Curci ellene fordult és keményen bírálni kezdte.²⁵

Amikor 1859-ben elérte a tetőfokot az Itália egyesítéséhez fűződő feszültség, Curci határozottan ellenezte az egység létrejöttét. Véleménye szerint a politikailag egységes Olaszország terve olyan gondolat, mely a józan gondolkodású emberek számára mindig is ellenszenves volt. Kiemeli a félsziget államainak különböző történelmét és néprajzi jellemzőit, mivel szerinte mindezek megakadályozzák, hogy az egymástól alapjaikban eltérő területek egyetlen közös, ugyanakkor új és ismeretlen hatalomnak önként alávetessék magukat. Curci megállapítja, hogy abban az esetben, ha létrejönne az egységes Olaszország, az ezen ügyért harcolók nem elégednének meg pusztán a politikai egység megvalósulásával. Az egyesítést követné az oktatás állami monopóliummá tétele, a polgári házasság intézményének bevezetése,

²⁰ PETE 2023, 317.

²¹ VILLARI 2013, 114.

²² MALUSA 2010, 6.

²³ RIVA 2008, 2-3.

²⁴ MOLA 2023

²⁵ DE ROSA 1999, 10.

valamint a sajtó-, a lelkiismereti- és a vallásszabadság elfogadása,²⁶ illetve a római pápa világi hatalmának eltörlése. Ez utóbbi kérdés esetén nem lát olyan megoldást, mely a két véglet között egyensúlyozó középutat jelentené, ugyanis az egységes és független Olaszország megvalósításának útjában csak a pápai hatalom és az egyház világi befolyása áll.²⁷

Az 1846-49 folyamán Európán végig söprő forradalmi hullám miatt az itáliai jezsuiták között élénk vita bontakozott ki azzal kapcsolatban, hogyan lehetne helyreállítani a nyugalmat és a rendet a forrongások által felforgatott társadalomban. Erre a legmegfelelőbb eszköznek a sajtó tűnt, ám a nyelv, a feldolgozandó témák és a célközönség kérdésében nehezen egyeztek meg.²⁸ Ennek a folyóiratnak számos ellenfél legyűrése lett volna a feladata: azon túl, hogy ki kellett volna állnia a pápa világi hatalmának védelmében, meg kellett volna küzdenie a liberalizmussal, a szabadkőművességgel, a modernitással, a szocializmussal és a kommunizmussal is.²⁹

Hosszas viták után végül 1850. április 6-án³⁰ Curci atya elképzeléseinek megfelelően és az ő irányításával,³¹ valamint IX. Pius pápa támogatásával megalapították Nápolyban a jezsuiták a *La Civiltà Cattolica*-t.³² Az első lapszám kibocsátása előtt már összegyűlt előfizetések száma 3000 volt. Ám mivel az a hír járta, hogy a valódi olvasói igény ennél sokkal nagyobb, 4200 példányban nyomtatták ki az első számot. A második alkalommal már 6300, majd amint a lap Rómába is eljutott, 12000-re duzzadt a példányszám.³³

A *La Civiltà Cattolica* valójában egy, Itália teljes területén olvasott, a közös kulturális értékeket a katolikus szellem jegyében közvetítő³⁴ „nemzeti” folyóirattá kívánt válni.³⁵ A folyóirat a teológiai és filozófiai gondolkodás, az egyház tanításai kifejtésének is egyaránt teret adott, azzal a céllal, hogy segítse az olvasókat a helyes felvilágosult keresztény szemléletmód kialakításában.³⁶ Emellett – az elsőt kivéve – minden lapszámban tájékoztatást nyújtott az aktuális politikai kérdésekben a *Cronaca contemporanea* rovatban.³⁷

²⁶ Uo, 124.

²⁷ Uo, 125.

²⁸ Uo, 9.

²⁹ Uo, 5.

³⁰ Uo, 9.

³¹ Uo, 30.

³² Uo, 12.

³³ Uo, 16.

³⁴ Uo, 18.

³⁵ Uo, 15.

³⁶ Uo, 18.

³⁷ Uo, 121.

2.3. A Gioberti-Curci-vita

A traktátusokat keletkezésük alapján kronológiai sorrendben soroltam fel a dolgozat *Bevezető* fejezetében, és ott jól látszik, hogy valódi párbeszéd alakult ki a két fél között. A vitát Gioberti *Primato* (1843) és az azt kiegészítő *Prolegomeni* (1846) c. traktátusai indítják el. A jezsuita rendet érintő szövegrészek célja, hogy ízekre szedjék a rendet. A Gioberti által felsorolt vádak egészen a rend alapításáig visszanyúlnak és az élet minden területét érintik. A leggyakrabban a következő témák kerülnek elő a szövegekben: a jezsuita oktatás hibái, a személyiség elnyomása és a lélek megnyomorítása, a rend pénzhétsége, a kereszténység tudatos megrontása, a világalomra törés, illetve a jezsuiták politizálása.

A *Primatóban* (1843) és a *Prolegomeniben* (1846) felhalmozott jezsuitaellenes sértegetések, (Curci szerint) hazugságok végtelen tárházát a jezsuiták sokáig szó nélkül tűrték. Végül Curci törte meg a hallgatást, mert szerinte a Gioberti által igazságtalanul felrótt vádak nyílt beismerése lett volna, ha nem áll ki a rend védelmében, ugyanis bár a *Prolegomenit* (1846) Itália minden államában betiltották, a tartalmát mindenki jól ismerte.³⁸ Gioberti sértegetéseivel szemben Curci a *Fatti ed argomenti* (1846) című művében veszi fel a kesztyűt.

Curci atya pontokba szedi és pontos hivatkozással idézi a Gioberti által felsorolt állításokat, majd akkurátusan egytől egyig körbejárva őket mindet megcáfolja. Látszólag logikus érveléssel bebizonyítja, hogy Gioberti állításainak nagy része alaptalan és nem több elfogult rágalmozásnál. Alapvetően a történeti érvekre támaszkodó, egymást követő kérdés-válasz párok formájában megfogalmazott skolasztikus érvelési technikát alkalmazza.

Curci szerint Gioberti állításai túl általánosak és homályosak, mivel az általa előadott történetekből többnyire hiányzik a hely, az idő és a szereplők meghatározása. Épp ezért úgy véli, a vádak tényekkel megcáfolni szinte lehetetlen, ugyanakkor egyszerűen tagadni túl könnyű: elegendő egy-két szót kicserélni az eredeti állításokban, hogy utána már a jezsuiták nagyságát dicsérjék.³⁹ Curci e megfigyelésével rátapintott a lényegre, a két szerző érvelési stratégiája közti alapvető különbségre. Gioberti ugyanakkor Curci ezen kritikájába kapaszkodva próbálja a helyzetet a saját javára fordítani. Azokban az esetekben, amikor Curci fogalmaz meg kritikát Gioberti állításaival szemben, Gioberti szerint nem elég ezeket tagadnia, be is kellene bizonyítania az ellenkezőjét.⁴⁰ Mivel ez Curci esetében is – valóban – jó párszor elmarad, Gioberti a saját igazát állítja be tényként. Ugyanakkor Giobertinél kettős mérce figyelhető meg: amikor Curci kéri számon rajta a bizonyítékokat, egyszerűen azzal vág vissza,

³⁸ FA, VII.

³⁹ Uo, 25.

⁴⁰ GM1, CLXIII.

hogy a bizonyíték csak a nyilvánvaló kiegészítő eleme lenne, a nyilvánvaló igazságok bizonyítására pedig nincs szükség.⁴¹ S mivel minden, amit ő mint a közvélemény (*opinione pubblica*) tolmácsolója⁴² állít, nyilvánvaló, fölösleges azokat tényekkel alátámasztania.⁴³ Továbbá, szerinte Curci pusztán azért lépett fel ellene a jezsuiták védelmében, mert a rend képtelen elviselni az általa megfogalmazott kritika igazságát.⁴⁴

2.3.1. *Gesuiti, gesuitanti és gesuitismo*

Gioberti szerint az itáliai jezsuiták – ahogy az a jelen dolgozatom címében is megjelenik – „*a lelket ölik meg, de nem kötéllel vagy karddal, hanem a nyelvükkel, mint a hüllők*”,⁴⁵ hiszen *a jezsuitizmus mint szekta természeténél fogva rágalmazó*.⁴⁶

Valójában mit is ért Gioberti a *jeszuitizmus* kifejezés alatt? Nem magát a jezsuita rendet, inkább egy álszenteskedő szektát. Gioberti számos jelzővel illeti, hogy minél jobban meg tudja határozni a fogalom lényegét. A többi között – szerinte – a jezsuitizmus az, ami *gyötri, rágalmazza, és tönkreteszi a szabad szellemet*; ami, miután *száműzte a jókat és az érdemeseket a közhivatalokból, hitvány bolondokkal helyettesíti őket*; ami azzal, hogy *túlzásba viszi a cenzúrát, minden szinten zaklatja és megrontja az oktatást*; ami *ellenségeskedést szít minden emberi kapcsolatban, hogy uralkodhasson a világ felett*; amely az *értelmet tudatlansággal fonnyasztja, az akaratot pedig lustasággá szelídíti, hogy megrontsa a fiatalság tiszta erkölcsét*; illetve ami *elsöpri a krisztusi tanokat, és lealjasítja a vallásgyakorlat szellemét*.⁴⁷ Gioberti kiemeli, hogy amikor a jezsuitizmusról beszél, nem csak magára a rendre gondol, hanem annak minden hozzá tartozó külső tagjára is,⁴⁸ ugyanis számos világi kongregáció áll a befolyása alatt.⁴⁹ Ezek a gyülekezetek pedig – szerinte – rendszerint tudatlan emberek tömegeiből állnak, akik azt hiszik, a „*képmutatás és a fanatizmus a kulcs a hit fényének meggyújtásához*”.⁵⁰

Ezzel szemben Curci úgy gondolja, hogy mivel a jezsuitizmus elvont, *nincsen se húsa, se csontja*, csak élő emberek, a jezsuiták közvetítésével létezhet és működhet. S mivel minden földi probléma emberi hibából fakad, a Gioberti által jezsuitizmus ellen felsorolt vádak is csak egyes emberek egyéni hibáinak az eredménye lehet, nem pedig a jezsuita renddé, vagy a

⁴¹ Uo, CCXXII.

⁴² Uo, LXXXV.

⁴³ Uo, XLVII.

⁴⁴ Uo, II.

⁴⁵ Uo, CCXII.

⁴⁶ Uo, CCXIII., CCLXXII.

⁴⁷ PM, CXLII-CXLIII., PPM, 186-187.

⁴⁸ PPM, 142.

⁴⁹ PM, CVII., PPM, 140.

⁵⁰ PM, CVIII.

jezsuitizmusé. Curci szerint az, ahogy Gioberti ezeket a vádakat az olvasó elé tárja, a „*megtévesztés legegyszerűbb trükkje*”: „*színelvű jóindulattal elfátyolozott rágalmazás*”.⁵¹

Valójában – Curci meglátása szerint – a jezsuitizmus határozza meg a jezsuiták céljait,⁵² melyek egyáltalán nem egyeznek meg a Gioberti által felsorolt elemekkel.⁵³ Fontos, hogy ebben az esetben nem a jezsuiták hibás lépései által elért, morálisan megkérdőjelezhető eredmények határozzák meg jezsuitizmus lényegét (vagyis nem minden, ami rossz, az jezsuita) – ahogy azt Giobertinél látjuk –, hanem a jezsuitizmus jelöli ki a saját céljait (vagyis a jezsuita eredendően jó, de vannak deviáns irányzatai). Tehát az a rengeteg vétségnek, amelyeket Gioberti az irányzatnak tulajdonít, valójában semmi köze hozzá. A vita e pontján nincsenek érvek-ellenérvek: Curci nem cáfolja meg Gioberti állításait, hanem mindössze megalkotja a saját jezsuitizmus-fogalmát, és azt állítja szembe a Giobertiével.

Gioberti meggyőződése, hogy a jezsuiták szeretnek az árnyékban maradni, és amennyire csak lehetséges, eltávolítanak minden hiteles tanút és nyomot, amelyek a gaztetteiket bizonyíthatnák. Ha pedig valamilyen vád éri őket, tanúkat a saját embereik közül állítanak, hogy így igazolják az ártatlanságukat.⁵⁴ Ennek megfelelően – szerinte – a jezsuiták négyféle embertípust különböztetnek meg, és az irányukban tanúsított odaadást vagy épp ellenszenvet tekintik a tökéletes mércének: van, aki egyáltalán nem szereti a jezsuitákat, szerintük ő nem méltó a katolikus névre; van, aki szívből szereti őket, de távolságtartó velük, ő katolikus, de okkal féltheti a lelke üdvösségét; van, aki buzgón szereti őket, de nem eléggé, ő már jó úton jár, de tökéletesednie kell; és végül van, aki minden fölé helyezi a Jézus Társaságát, nos, ő a legkiválóbb minden katolikus közül.⁵⁵ Curci ezt a kérdést egészen eltérő módon közelíti meg. Állítása szerint ő maga se nem gyűlöli a jezsuitákat, hogy hamis vádakat kreáljon ellenük, se nem tartozik az elvakult követők közé, hogy szemet hunyjon a bűneik felett (pedig ő is jezsuita szerzetes): mindkét véglet túlzásokba ejti az embereket. Éppen azért, mert ő maga egyik irányzatot sem képviseli, szemrehányást tesz Giobertinek, amiért „*féktelen fanatizmussal*” támad a rendre.⁵⁶ Curci nem azt nehezményezni, hogy Gioberti kivetni valót talál a jezsuita rend működésében és a rendtagok tetteiben, hanem azt, hogy a gondolatait átgondolatlanul, kritika nélkül, ellentmondásoktól hemzsegő módon teszi.

⁵¹ FA, 34.

⁵² UD1, LXX.

⁵³ Uo, 78.

⁵⁴ GM1, LIX-LX.

⁵⁵ GM2, 17.

⁵⁶ FA, V-VI.

A jezsuiták és a jezsuitizmus jellemzőit illető vádak megkoronázásaként Gioberti rámutat, hogy a rend eltörlése nem lehet más, mint a vádak megkérdőjelezhetetlen megerősítése,⁵⁷ és XIV. Kelemen pápa (1769-1774) dekrétuma sem más, mint a kortárs közvélemény tükre.⁵⁸ Úgy véli, a Szent Ignác által képviselt rendkívüli erényeket⁵⁹ megtagadó jezsuiták felháborító viselkedésükkel maguk ellen hergelték a közvéleményt, s „megérdemelten vár rájuk a kegyetlen vég”.⁶⁰ Gioberti ezen ítéletével szembe szállva Curci hitetlenkedve kérdőjelezi meg, hogy mindenki valóban ilyen borúlátón nyilatkozna a rendről: ha Giobertinek igaza lenne, akkor „*a jezsuita rend démonok légiója lenne, nem pedig emberek gyülekezete*”;⁶¹ illetve „*lehetetlen lenne nemhogy egy erényes rendházat, de csak egyetlen úriembert is találni közöttük*”.⁶² Ez utóbbi érvével Curci arra utal vissza, hogy még Gioberti is elismeri, nem is egy feddhetetlen jezsuita van a rend kötelékében.⁶³ Tehát, Giobertinek vagy ez az állítása, vagy pedig a vádjai nem fedik a valóságot. Érdeemes megfigyelni, hogy mindkét fél a saját javára torzít a vita során, hiszen valójában sem Gioberti két állítása nem zárja ki egymást, sem pedig Curcié: nézőponttól függően egyszerre van igazuk, és egyszerre tévednek mindketten.

A vita lezárásaként végül Curci a *Divinazione*-ban (1849) kronologikus listába rendezi és tizenöt oldalon keresztül sorolja, III. Páltól kezdve IX. Piuszig (1846-1878), melyik pápa mit tett a jezsuita rendért, vagy épp ellene, majd a rendet érintő fontosabb pápai brévék és bullák szövegét is közli.⁶⁴ Curci tényeket tár az olvasó elé anélkül, hogy a személyes véleményét kifejtene és maga értékelné a pápák intézkedéseit: a véleményformálást az olvasóra bízta ahelyett.

2.3.2. A jezsuiták mint a kereszténység megrontói: pénzsóvárság és világhuralmi célok

Gioberti kifejti, hogy a jezsuitizmus nem korlátozódik a Jézus Társasága határain belülre, ugyanis kiterjedt a követői köre,⁶⁵ legfőbb célja pedig nem más, mint a jezsuiták kezében lévő gazdagság gyarapítása, hogy aztán korrupció útján kifosszák a megdönteni kívánt államokat – főként a pápáét – végső soron így még nagyobb vagyonra téve szert.⁶⁶ A jezsuiták a kezdetektől folyamatosan mások uralmára törnek, aminek eszköze és célja egyaránt a pénz.⁶⁷ Ezért, ha a

⁵⁷ GM1, CD.

⁵⁸ GM2, 45.

⁵⁹ PM, CVI., PPM, 143.

⁶⁰ PPM, 135.

⁶¹ FA, VI.

⁶² Uo, 35.

⁶³ PM, CVII., GM1, LXVII.

⁶⁴ UD2, 524-539.

⁶⁵ PM, CLXXVI.

⁶⁶ PM, CLXXVII.

⁶⁷ GM1, LXI.

pápaság szeretné megóvni az egyház becsületét, kötelessége szembe szállni vele, hogy „*ténylegesen elkerülje a renddel való bármiféle cinkosságot*”.⁶⁸ Curci e vádat azzal a kijelentéssel hárítja el, hogy Gioberti minden bizonnyal *holdkóros*, mert „*fosztogatásokat a Pápai Államban, Rómában, 1846-ban, nem láthatott másként, csak álmában*”.⁶⁹

Annak bizonyítására, hogy a „*jezsuita szekta*” jelentősen eltávolodott az eredeti Szent Ignác-i céloktól, valamint, hogy bemutassa a katolicizmus és a jezsuitizmus közti szakadékot, Gioberti hosszasan taglalja a két irányzat közti ellentéteket. Ennek summázata az lenne, hogy Gioberti szerint míg a katolicizmus egyetemes, kizárólag a jóra törekszik, minden jót befogad, és csak a hazugságot zárja ki, addig a jezsuitizmus a dolgokat nem saját érdemük alapján ítéli meg, hanem aszerint, hogy milyen szolgálatot tehet a számára.⁷⁰ Míg az előbbi pártatlan a politika tekintetében, hiszen az egyház elutasít mindenféle világi hatalmat, addig az utóbbi beleszól a politikába, maga akar irányítani, és ismét csak azt nézi, mit és hogyan fordíthatna a saját hasznára.⁷¹ A katolicizmus támogatja a művészeteket és a tudományokat, *gazdagítja a nemzeteket és nemesebbé teszi az emberi jellemet*,⁷² ellenben a jezsuitizmus a *civilizáció fejlődésének legnagyobb akadály*a, mert *irtózik a tudástól*, és másokat is igyekszik tőle távol tartani.⁷³ A katolicizmus, mivel hitét Istenbe veti, *erős és örökérvényű*. A jezsuitizmus viszont előbb-utóbb összeomlik, mert Isten helyett a *pénzt*, a *csalárdságot* és a *hízelgést* helyezi előtérbe.⁷⁴

Gioberti szerint az alapvető probléma a jezsuitákkal, hogy miattuk a katolikus vallás épp az ellenkező hatást váltja ki az emberekből, mint amit kellene, mert a korabeli jezsuita rend már csak „*torz paródiája az eredeti*” intézménynek,⁷⁵ ugyanis bár a *szabadság* és az *irányítás (comando)* is a rend fenntartásának egy-egy módja, a jezsuiták tévesen az utóbbit választották: céljuk egy „*szabadságjogok nélküli despotikus birodalom*” létrehozása, amelynek élén ők maguk állnak. Így akarják a világ erkölcsi és vallási irányítását a saját kezükbe venni.⁷⁶ A modern jezsuitizmus – Gioberti meglátása szerint – ellentmondást nem tűrő harcias irányzat,⁷⁷ a jezsuiták pedig minden más elé helyezik a saját hatalmukat: ez különbséget meg őket a más vallási intézményektől, az egyház többi tagjától.⁷⁸ A jezsuiták *megbecstelenítették a*

⁶⁸ PM, CLXXIX.

⁶⁹ UD1, 37.

⁷⁰ PM, CLXIX.

⁷¹ Uo, CLXXI.

⁷² Uo, CLXXI.

⁷³ Uo, CLXXI-CLXXII.

⁷⁴ Uo, CLXXIV.

⁷⁵ Uo, CDXXIV.

⁷⁶ Uo, CIII.

⁷⁷ Uo, CIX.

⁷⁸ Uo, CX.

katolicizmust egy olyan szektává lealacsonyítva magukat, amelynek fő célja az „*egész emberi faj irányítása*”.⁷⁹ A jezsuiták nem elégszenek meg azzal, hogy a saját rendjükön belül parancsolhatnak, hanem jóval többre vágynak: „*egyetemesek akarnak lenni*”, az egész világot uralni akarják.⁸⁰

Gioberti úgy véli, a jezsuita rend mindaddig nem lesz elégedett, amíg Rómát és az egyházat szolgálóivá nem teszi.⁸¹ Ezt azzal támasztja alá, hogy mivel a rend az egyházi hierarchiát mindig a saját hasznára fordítja és játssza ki, magát Rómánál is felsőbbrendűnek tartja: tehát elsődleges célja kizárólag Róma leigázása lehet.⁸² S mivel az „*egységes Itália nem emelkedhet fel Róma nélkül*”,⁸³ a Jézus Társaságát mindenképp meg kell fékezni az olaszok közös érdekében.

Curci a jezsuiták nápolyi rendházában munkálkodó rendtagok példáján keresztül igyekszik szemléltetni, milyen nagyot téved Gioberti, amikor azt állítja, hogy a jezsuiták végső célja a világhuralom. A nápolyi házhoz – Curci állítása szerint – akkoriban alig százan tartoztak. Ebből a százból harmincan a háztartást ellátó laikusok, újabb harminc fő teológus vagy filozófus hallgató, huszonöt oktatással tölti a napjait, hatan földműveléssel foglalkoznak, hat-hét másik egész nap a gyóntatószékben ül. Végül marad két ember. Ez alapján a rendtagok elenyésző részére lehet csak igaz, amivel Gioberti vádolja az egész rendet. Ugyanakkor ez a jelentéktelen kisebbség nem is lehet képes magához ragadni a hatalmat.⁸⁴

Curci elismeri, hogy a jezsuita rend igenis bír egyfajta befolyással: szerinte ez a Jézus Társasága természetéből, lendületes működéséből ered, ami a tagokat az egyház iránti kötelességük maradéktalan teljesítésében segíti.⁸⁵ Ám semmiképp sem lehet uralomnak nevezni azt az erkölcsi befolyást, amelyet a jezsuitizmus a társadalomra gyakorol, ugyanis ebben nem politikai célok vezérlik, illetve nem a világi hatalom megszerzése, hanem a katolikus vallás terjesztése, a pápaság fennhatóságának kibővítése a célja.⁸⁶ Tehát a jezsuita befolyás tény, de fontos figyelembe venni az okát is, hiszen attól függ, valóban megfogalmazható-e kritikaként a renddel szemben.⁸⁷

⁷⁹ Uo, CLXV.

⁸⁰ Uo, CX.

⁸¹ GM1, CDXXXV.

⁸² Uo, CDXXXV.

⁸³ Uo, CDXXXVIII.

⁸⁴ FA, 91-92.

⁸⁵ Uo, 99.

⁸⁶ Uo, 81.

⁸⁷ Uo, 84-85.

2.3.3. Politizáló jezsuiták

Gioberti szerint a saját korában a jezsuitákról csak mint „*politikai frakcióról*”,⁸⁸ vagy „*polgári szektáról*”⁸⁹ lehet beszélni, ugyanis vallási intézményként már lejárt az idejük:⁹⁰ mivel a Társaság a lelke mélyén politikai és profán, a tonzúrán és a csuhán kívül semmi szent nincs bennük.⁹¹ Politikusként pedig bárhová is mennek, „*megosztottságot, viszályt, mészárlást és elégedetlenséget*” szítanak.⁹² Gioberti úgy véli, a jezsuiták egyik politikai alapvetése az államok és polgáraik megosztottságának fenntartása,⁹³ és nemcsak egyik-másik fejedelmet vagy népet, de az egész emberi fajt is képesek lennének feláldozni a saját céljaik érdekében.⁹⁴ A rend nem is tehetne másképp, hiszen természeténél fogva „*gyűlöl minden politikai létformát, ami a saját uralmának ellensége*”, és mindenáron úrrá akar lenni rajtuk.⁹⁵ Abban az esetben, ha sikerülne is a jezsuiták befolyását a politika terén felszámolni, a szellemiségük tovább élne, mivel az általuk kinevelt itáliai polgári réteg tovább viszi a rendtagok helyett.⁹⁶ Épp emiatt a legnagyobb ellensége *Itália felemelkedésének* a jezsuitizmus:⁹⁷ nem elegendő azt kiszorítani a leendő egységes Olaszország politikai életéből, de a rendnek vallási megújuláson is át kell esnie, hogy az eredeti céljaihoz visszatérve ne bomlasztó, hanem összetartó erőt képviseljen.⁹⁸

A jezsuiták politizálását és annak kártékony hatását bebizonyítandó, Gioberti „*a legbékésebb állam, a legkedvesebb kormány*”, Toszkána példáját mutatja be, amely felett Lipót⁹⁹ örökdik távol tartva a „*kiállhatatlan rovarokat*”, azaz a jezsuitákat. Ezzel szemben a gazdag és fejlett Piemont jelentősen le van maradva ahhoz képest, ahol az adottságainak köszönhetően tarthatna, mert a Társaság *titkos gyülekezetek által behálózta* a kormányt, és az állam fejlődését folyamatosan hátráltatja.¹⁰⁰ Tehát azokon a vidékeken, ahol a jezsuiták megvetik a lábukat – ha a helyi uralkodónak „*nincsen helyén a szíve*” –, a rend beavatkozik az oktatásba, a polgári és politikai ügyekbe és meggyalázza a katolikus vallást.¹⁰¹ Ezzel szemben Curci úgy véli, hogy ha igaz lenne az, amit Gioberti állít (vagyis, hogy titokban a jezsuiták

⁸⁸ GM2, 23.

⁸⁹ AGM, XIII.

⁹⁰ GM2, 23.

⁹¹ Uo, 32.

⁹² Uo, 23.

⁹³ PPM, 191.

⁹⁴ Uo, 183.

⁹⁵ AGM, 25.

⁹⁶ Uo, II.

⁹⁷ Uo, 25.

⁹⁸ Uo, 26., 124.

⁹⁹ Gioberti nem határozza meg, hogy I. Lipótról (1765-1790) vagy II. Lipótról (1824-1859) beszél, de a szövegkörnyezet alapján az utóbbi a valószínűbb.

¹⁰⁰ PPM, 187-188.

¹⁰¹ PPM, 231., AGM, 100.

uralják egész Itáliát, és hogy sem az uralkodónak, sem a népnek ez nincs ínyére), akkor nem fordulhatna elő, hogy csak Toszkána legyen képes kiállni ellenük.¹⁰² Curci ezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy az ötlet, hogy az államok politikai hatalmának bomlasztásával vádolja a jezsuitákat, minden bizonnyal csak a *Primato* (1843) kiadása után ötlött Gioberti eszébe, hiszen először a *Prolegomeniben* (1846) tér ki rá, ami épp azt bizonyítja, hogy a vád nem lehet igaz, különben már az első jezsuitaellenes művéből sem hagyta volna ki a bírálatok közül.¹⁰³

A vita e részlete tökéletesen példázza a Curci által többször alkalmazott vitamódszert, hogy Gioberti kreált bizonyítékát veszi alapul az állítás cáfolatához. Ezzel egyrészt megkérdőjelezi az eredeti kijelentés igazságtartalmát, másrészt magát Giobertit is nevetségessé teszi az olvasók előtt azzal, hogy a bizonyítékát más oldalról megvilágítva, vagy épp a szavait kiforgatva bebizonyítja azok ellenkezőjét. Curci ilyenkor többnyire nem szolgáltat újabb bizonyítékot a saját érvelése mellett, hanem megelégszik azzal, hogy egyszerűen tagadja Gioberti kijelentéseit.

Curci reflektál Gioberti azon vádjára is, hogy természetellenes és a keresztény elvekkel szembemenő dolog, ha a jezsuita rend tagjai (mérhetetlen hatalomvágyuk miatt) nem maradnak meg a vallási szférában, hanem politizálnak, tanácsokkal látják el a világi hatalmakat és így irányítják a saját kényük-kedvük szerint a történelem folyását. Curci szerint nem igaz, hogy ez csak a korabeli jezsuita rendre jellemző, ugyanis egyrészt már a középkorban is politizáltak a püspökök, a papok és a szerzetesek (tehát jóval a jezsuita rend megalapítása előtt), másrészt már a 16-17. században (vagyis a *Risorgimentót* megelőzően) is beleszóltak a világi ügyekbe a rend tagjai. Valójában a történelem velejárója a klérus politizálása. Aki pedig ezt tagadja, az vagy „nem ismeri a történelmet, vagy nem érti annak filozófiáját, vagy – ami még rosszabb lenne – meg akarja téveszteni az egyszerű embereket”.¹⁰⁴ Másik alkalommal viszont Curci azt emeli ki, hogy a jezsuita rend az első két évszázadában nem volt aktív részese a politikai életnek, csak később, a megváltozott körülmények miatt vált szükségessé az egyháziaknak az államvezetésbe való beavatkozása.¹⁰⁵ Továbbá, ha egy ember tehetséges a politikában, és a katolicizmus szellemében munkálkodik, a polgároknak csak hasznára válik: legyen ő klerikus vagy világi, nem számít.¹⁰⁶

Ebből a részletből kitűnik az, ami végig jellemző a Gioberti-Curci-vitára. Míg Gioberti úgy véli, elegendő érvelés, hogy ő az, aki állít, vagyis a reputációjának köszönhetően nem szükséges bármiféle bizonyítékkal alátámasztania az érveit (ezt az „önteltséget” Curci nemegyszer szóvá

¹⁰² FA, 71-72.

¹⁰³ Uo, 285.

¹⁰⁴ Uo, 146.

¹⁰⁵ Uo, 147.

¹⁰⁶ Uo, 142.

is teszi), addig Curci igyekszik kézzel fogható tényeket,¹⁰⁷ elsősorban a múltból vett példákat felsorakoztatni a saját igaza védelmére. Ám bizonyos szempontból ő is ugyanabba a csapdába esik, mint Gioberti: azzal igazolja, hogy a jezsuitáknak joguk van beleszólni a politikába, hogy ez mindig is így volt. Tulajdonképpen egy évszázados tradícióra támaszkodva akarja Giobertit cáfolni. Tehát míg Gioberti érvelése tekintélyelvű, addig Curci inkább szokáselvű. Valójában egyik sem objektív tényekre építi érvelését a művekben.

2.3.4. A jezsuita oktatás: a személyiség elnyomására irányuló törekvések

Gioberti azzal vádolja a jezsuitákat, hogy a *királyi palotától a szegények viskójáig* mindenhová beszivárognak, és a lelkiismereten keresztül igyekeznek kormányozni az egész világot. Hogy ebben sikerrel járjanak a nincstelenekből húznak hasznot kapzsi módon, s hogy támogatóik számát növeljék, a gyermekek és az ifjúság nevelését is a saját kezükbe akarják venni: így akarják a jövő nemzedékeit engedelmesekké tenni.¹⁰⁸ Szerinte a jezsuita nevelési elvek háttérében a rend világhatalmi törekvései állnak.

Ugyanezen okból kifolyólag az ábécé és a nyomda is a jezsuiták ellensége, hiszen hátráltatják őket a szegények és tanítványaik elnyomásában, mertezeknek köszönhetően terjed az emberek körében a jezsuita rendről az „igazság”.¹⁰⁹

A jezsuita oktatás bírálata során Gioberti annak számos formája közül kizárólag a kolostorokban mint a jezsuita ideológiát legtisztábban tükröző szintéren zajló fogyatékoságait tárgyalja.¹¹⁰

Mivel az emberek világfelfogása „*az elme, az akarat és az egyén alkatának állapotától*” függ, Gioberti meglátása szerint, a szerzetesek ezt alakítják át:¹¹¹ a jezsuita modellből a *spontaneitás és a nagyság* hiányzik, így helyettesítve a *természetes* embert a nevelés *erőltetett és mesterséggel bábjaival*.¹¹² Gioberti elismeri, hogy mindaz, amit Szent Ignác létrehozott a pedagógia területén, eredetileg nem volt ártalmas a növendékekre nézve, ám hamar rossz irányt vett *önálló személyiség nélküli gépeket gyártó* rendszerré válva,¹¹³ mely eltünteti az emberi faj zsenialitását oly különlegessé tévő különbségeket.¹¹⁴ Ez pedig a lehető legrosszabb, amit az

¹⁰⁷ UD1, XLVII.

¹⁰⁸ PM, CXI-CXII., PPM, 145.

¹⁰⁹ PM, CXXXVIII., PPM, 180.

¹¹⁰ PM, CXXIV., PPM, 169.

¹¹¹ PM, CXXIV.

¹¹² Uo, CXXV.

¹¹³ Uo, CXXV.

¹¹⁴ Uo, CXXVII.

atyák a tanítványaikkal tehetnek, mert a szellemiség (*genio*) lényege a teremtés képességében áll, mely az olasz felsőbbrendűség (*primato*) alapját adja.¹¹⁵

Gioberti szerint egy jezsuitának sincs – vagy legalábbis nem lehet – saját akarata, még a legapróbb dolgokban sem, hiszen vak és passzív engedelmességre nevelték, hogy alávetettként a „*csordaszellemet*” kövesse.¹¹⁶ Úgy véli, a jezsuiták tanítványaikból kiirtják a *természetes* szeretetet, hogy azt a rend iránti „*vak buzgalommal és fanatikus szenvedéllyel*” helyettesítsék.¹¹⁷ Mindezeknek köszönhetően a jezsuita nevelés leggyakoribb gyümölcse a képmutatás, mert a „*színlelés művészetét*” oktatják a gyermekeknek az atyák, annak ellenére, hogy épp e hiba kiküszöbölése lenne a dolguk.¹¹⁸

Giobertinek a személyiség és saját akarat elnyomására irányuló állítása ellen Curci úgy tiltakozik, hogy bemutatja, egy jezsuita novíciusnak milyen és hány vizsgán kell átesnie, hogy szerzetes lehessen belőle: a novíciust minden félévben formálisan kikérdezik, hogy elégedett-e a döntésével, így biztosítva a novícius egyéni szabadságát.¹¹⁹

Gioberti a következő gondolattal zárja a jezsuita pedagógiára irányuló kritikák végtelensorát: a rend legnagyobb bűne, ami az oktatást illeti, hogy a *természet* rendjével szembe menve „*még a szülőket is ki akarják zárni a nevelés szent kötelességből*”, hogy „*monopolhelyzetbe kerüljenek az etika és a lelkiismeret terén*”.¹²⁰

Curci ez utóbbi állításokat logikai alapon igyekszik megcáfolni, ugyanis szerinte, ha a jezsuiták olyanok volnának, mint amilyennek Gioberti bemutatja őket, egy szülőnek sem lenne szüksége az ő tanácsaira. Az pedig, hogy egyedül ő hangoztatja a jezsuita nevelés *megrontó*¹²¹ jellegét, kizárólag arra enged következtetni, hogy téved.¹²² Továbbá, a rend egyetlen célja a tekintélyelvű neveléssel,¹²³ hogy az emberek újra megtanuljanak engedelmeskedni előljáróiknak: nem a jezsuitáknak, hanem az apostoli széknek.¹²⁴ Így a jezsuita közösség nem „*elnyeli és megsemmisíti*” az egyént, hanem tökéletessé teszi őt, hogy keresztényként mindent feláldozzon az egyháza és Isten érdekében.¹²⁵

¹¹⁵ GM1, CCCXXIX.

¹¹⁶ PM, CXXVIII., PPM, 167.

¹¹⁷ PPM, 171.

¹¹⁸ PM, CXXXII.

¹¹⁹ FA, 187.

¹²⁰ GM1, CLXXXVIII.

¹²¹ FA, 309.

¹²² Uo, 310.

¹²³ Uo, 77.

¹²⁴ UD2, 115.

¹²⁵ FA, 86.

Curci Giobertinek azt a vádját, melynek értelmében a nevelés során a jezsuiták megtiltják tanítványaiknak, hogy tornagyakorlatokat végezzenek,¹²⁶ hasonló módon hárítja. Felhívja a figyelmet ismét a vádat alátámasztó bizonyítékok hiányára,¹²⁷ majd hozzáteszi: minden oktatási intézmény közül épp a jezsuitáknál a legszélesebb a paletta a választható sportok terén, hiszen tánc-, vívó- és lovasoktatókat is foglalkoztatnak a diákjaik érdekében.¹²⁸

¹²⁶ PPM, 134.

¹²⁷ FA, 180.

¹²⁸ Uo, 181.

3. A POSZT-RISORGIMENTÓS IRODALOM

A *Risorgimento* témájával foglalkozó irodalmi művekben is a Gioberti által megfogalmazott kritikák köszönnek vissza, bár árnyaltabb módon. A regényekben megjelennek az egyházellenes politikai vélemények, az egyházi javak elvétele szorgalmazó és az egyházi javak elvétele ellen háborgó érvek egyaránt, a *Risorgimento* egyházzal kapcsolatban megfogalmazott és be nem teljesített céljaihoz kötődő csalódás, a jezsuita rend kritikája, ám ugyanakkor elvétve pozitívabb, reményteli gondolatok is megfogalmazódnak, illetve a *Risorgimento* szekularizációs törekvéseinek kézzelfogható következményeire is kitérnek a szerzők. Nem minden mű érinti mindegyik témát, ám a teljes képet tekintve elmondható, hogy a felsoroltak jelennek meg a leggyakrabban.

3.1. Az egyházzal általában szépirodalmi művek alapján

Az egyházellenes politikai vélemények túlsúlyban vannak a regényekben: a katolikus vallás eredeti elvei és a klérus között tátongó űrt számos altémán keresztül szemléltetik. Ezeket mutatom be a jelen alfejezetben.¹²⁹

Megfigyelhető, hogy az egyházellenes kritika kiindulópontja alapvetően az – ahogy a *La conquista di Romában* (1885) Tullio Giustini toszkán parlamenti képviselő is megállapítja egy beszélgetés során –, hogy a Vatikán mint a kereszténységet magában foglaló eszme egy olya klérust szimbolizál, melynek tagjai, a bíborosoktól egészen a seminaristákig, *nemcsak imádkoznak és ministrálnak, de ők maguk is szeretnek, gyűlölnek, a saját érdekében élnek és élvezik az életet.*¹³⁰ Tehát világiasan viselkednek, épp úgy, akár csak a hívek. Ezzel kapcsolatban Giustini konstatálja, hogy a pápa erős hatalma nem csak a lakosság életének minden szegletébe befurakodó klérus befolyásán nyugszik, hanem a nők, főként az édesanyák testesítik meg legszilárdabb tartóoszlopát, ugyanis ők azok, akik miatt a vak imádat és a nem a tiszta vallás öröklődik át egyik generációról a másikra.¹³¹ Hasonló gondolat jelenik meg a regény főszereplőjének, Francesco Sangiorgio basilicai képviselő egy belső monológjával kapcsolatban is: „*A templomban nem talált semmi misztikusát: [...] a pápaság számára csak egy fontos politikai kérdés volt, a hitet és a vallásgyakorlatot meghagyta a nőknek.*”¹³² E két részlet alapján jól elkülöníthetők egymástól az egyház *Risorgimento*-kori kettős szerepének különböző aspektusai. A pápaság intézménye a világi szféra meghatározó hatalmaként a

¹²⁹ Mivel a regényekben igen csekély számban fordulnak elő olyan gondolatok az egyházzal kapcsolatban, melyek pozitív vonatkozásban merülnek fel (vagy legalábbis nem erős kritikát fogalmaznak meg róla), nem térek ki rá.

¹³⁰ CR, 70.

¹³¹ Uo, 69-70.

¹³² Uo, 24.

politikai gondolkodás központi problémaköre volt ekkoriban, míg a vallási szférában a katolikus hívők számára a legfőbb viszonyítási pontot képviselte. E két aspektus, bár elemi szinten különválnak egymástól, a *Risorgimento* idején végbemenő változások esetén mégis összefonódott, hiszen az, hogy a vallás (és így közvetetten az egyház) milyen szerepet kap a hétköznapi életben, befolyásolja a lakosságnak a pápaság világi hatalmáról alkotott véleményét, illetve a politikai síkon bekövetkező változások is hatást gyakorolnak az emberek valláshoz való személyes hozzáállására.

Azt is érdemes megfigyelni a művekben, közvetett módon milyen bírálat olvasható ki az egyházra vonatkozóan. A regényekben a *Risorgimento* idején bekövetkező változásokat, a szükséges reformokat, az egyesítés iránti igényt és a szabadságot elsősorban Garibaldival és a szekularizációval azonosítják. Példának okáért, a *Noi credevamó*-ban (1967) szó szerint szerepel a Garibaldi alakjához és a papokhoz társított értékrend közti ellentét („*Éljen Garibaldi! [...] Halál [...] a papokra!*”)¹³³, hasonlóan az *I Viceré*-ben (1894) elhangzó felkiáltáshoz („*Halál a papokra! [...] Halál a hollókra! [...] Éljen a világi gondolkodás!*”)¹³⁴ és a politikai sikerek kulcsának megállapításához („*Ahhoz, hogy [...] sikerrel járjon [...] liberálisnak és papgyűlölőnek kellett lennie, mint Mazarinnek.*”)¹³⁵ Ennek analógiájára, amikor ez utóbbi műben a polgármester előtt kötött házasság kizárólagos érvényességéről van szó, ezt az újítást a szabadság irányába tett lépésnek tekintik.¹³⁶ Az, hogy az egyház világi hatalmának ilyen módon való visszaszorítása pozitív eredményként tűnik fel a közvélemény előtt, kiválóan szemlélteti az egyházellenes indulatok intenzitását. Mindezekből levonható az a következtetés, melynek értelmében a változások iránti igény alapeleme az egyházzal szemben kibontakozott ellenszenv, illetve, hogy a papság nem más, mint a *Risorgimento* céljainak, a szabadság kiteljesedésének kerékkötője.

Az egyházzal és a tagjaival kapcsolatban kifejezett kritikák összegzéseképp az *I vecchi e i giovani*-ban (1913) állapítja meg Nocio Pigna: „*Más Isten, más a pap.*”¹³⁷ Az *Il sorriso dell'ignoto marinaio* (1976) című műben Malandro teszi ugyanezt: „*a pap furcsa teremtmény, más fajból való.*”¹³⁸ Kitűnően összefoglalják, hogy a papoknak mint az egyház megtestesítőinek már semmi közük mindahhoz, amit eredetileg képviselni hivatottak: nem alkalmasak arra, hogy képviseljék Istent a hívők körében.

¹³³ NC, 206.

¹³⁴ IV, 408.

¹³⁵ Uo, 435.

¹³⁶ Uo, 318.

¹³⁷ VG, 23.

¹³⁸ SIM, 78.

3.1.1. Kapzsiság az egyház égisze alatt

A regényekben az egyházellenes kritika központi eleme, hogy a klerikusok nem egyszerűen esendő emberek, akik örömmel hódolnak a világi élvezetek különféle formáinak, hanem sokszor még nagyobb hévvel is üzik ezeket, mint a laikusok főképp, ha a pénzben való dúskálásról van szó. A *La conquista di Romában* (1885) a papok fekete csuhája – szimbolikus értelemben – *aranytól csillogó*¹³⁹ öltözként jelenik meg arra utalva ezzel, hogy annak ellenére, hogy látszólag hűek a szegénység krisztusi erényéhez, nagy vagyonnal rendelkeznek. Ezzel összecseng a *Noi credevamo* (1967) azon gondolata, hogy a hagyományos feudális rendet képviselő nagybirtokosok és a papok között alapvető hasonlóság, hogy mindkettő évszázadok óta a szegény emberek „vérét szívja” a földosztás üres ígéretével hitegetve őket.¹⁴⁰ Pontosan ugyanezt írja le a narrátor az *I Vicerében* (1894): „Aztán a professzor a szerzetesekre, a papokra, a társadalom parazitáira csapott le [...]”.¹⁴¹ Később, ekkor már a Francalanza hercege által megfogalmazott kritikaként tér vissza ugyanebben a műben ez az elem: „[...] minden beszélgetés a korrump papok elleni szónoklattal végződött [...]. «Azért fizettek nekik [...], hogy a feketét fehérnek mondják. Ha én is fizettem volna nekik, [...] a véleményük épp az ellenkezője lenne».”¹⁴² Tehát a klerikusok a vagyonszerzéssel nem pusztán szegénységi fogadalmuk ellen vétenek, hanem tisztességtelen eszközökkel, vesztegetés útján jutnak hozzá, ugyanis peres ügyek során jópénzért hagyják magukat megvesztegetni ahelyett, hogy Isten szolgálaként az igazság mellett állnának ki. Továbbá a mű azt is bemutatja, hogy a bencés rend számára Szicília nem volt más, mint egy meghódításra váró újabb terület, amely tálcán kínálta az apát számára a különféle címeket, hatalmas földbirtokokat, hiszen Szicília régi alkotmánya mindezek birtoklására feljogosította, hogy a királyság legfőbb méltóságai között előkelő helyet foglalhasson el.¹⁴³

Az egyháziak pénzéhségéhez fűződően az *I Malavoglia* (1881) is felvet egy kérdést. Eszerint ha az emberi természetből adódóan a társadalom két részre oszlik, azokra, akik keményen dolgoznak, „*egész életükben a fogukkal húzzák a szekerüket*”,¹⁴⁴ és azokra, akik naphosszat henyélnek, miért épp az előbbieknek kopik fel az álluk,¹⁴⁵ míg az utóbbiak dúskálnak minden jóban?¹⁴⁶ S miért épp a papok, akik jobbára a henyélők társaságát

¹³⁹ CR, 158.

¹⁴⁰ NC, 236.

¹⁴¹ IV, 396.

¹⁴² Uo, 470.

¹⁴³ Uo, 64.

¹⁴⁴ IM, 161.

¹⁴⁵ Uo, 160.

¹⁴⁶ Uo, 161.

gyarapítják, élősködnek a szegényeken annak ellenére, hogy maga Jézus – „*a valaha élt legnagyobb forradalmár*” – hirdette a felebaráti szeretet, a szegénység és az egyenlőség tanait?¹⁴⁷ Miért épp a „*semmirekellő*”, haszontalan „*kenyérpusztító*” papok keresnek misénként három aranyat (*tari*)?¹⁴⁸ A *Signora Avában* (1942) a narrátor több alkalommal kitér a guardalfierai papok „*elképzелhetetlen mértékeket öltő*” kapzsiságára¹⁴⁹ és képmutatására, mellyel bár a helyiek tisztában vannak, a tehetős emberek státuszának kijáró tisztelet okán elnézik neki e hibáikat, annak ellenére, hogy rendszeresen adnak ötszáz dukát értékű kölcsönt uzsorakamatra.¹⁵⁰ Az *I vecchi e i giovani*-ben (1913) hasonló kontextusban bukkan fel az egyháznak a pénzzel való kapcsolata: „*pénzt kölcsönzött, titokban uzsorakamatra [...]; nyilvánosan pedig [...] egy katolikus [...] bankot nyitott – az anyaszentegyház által jóváhagyott kamatokkal.*”¹⁵¹ E két részletben ismét a vagyon tisztességtelen úton való megszerzését éri kritika, akárcsak az *I Viceréből* (1894) kiemelt példa esetén, hiszen akkor is, ha nem maga a katolikus egyház és tagjai nyújtanak magas kamatra kölcsönt, mégis ők diktálják a pénzügyletek alapfeltételeit, ezzel olyan területre merészkedve, amely távol áll a krisztusi tanítástól.¹⁵²

Az *Il quarantotto* (1958) című műben, amikor a báróné rájön, hogy a férje az egyik munkás feleségével csalja, majd emiatt a mindenki szeme láttára tombolásban tör ki, a családhoz tartozó katolikus pap megpróbálja rábeszélni, hogy menjen el az ügyével a püspökhöz ahelyett, hogy szerelmi fészek előtt átkozódna: „*csak a püspök tudja megmondani, hogyan viselkedjen*”.¹⁵³ Az asszony meg is fogadja a tanácsot, ám a várakozással ellentétben nem kap valódi segítséget, mivel a püspök hallgatásra inti és igyekszik eltussolni az esetet. Utólag jól meg is hálálta neki a báró, hogy inkább nevetség tárgyává tette a feleségét ahelyett, hogy az ő házasságtöréséből botrányt csinált volna.¹⁵⁴ Ebben az esetben a bemutatott magas rangú klerikus kérés nélkül is a helyi, befolyásos arisztokrácia kegyeit keresi a hitelvek betartatására törekvés helyett, hiszen már tudja, hogy pénzügyi szempontból igencsak jól fog járni, ha a kedvében jár.

¹⁴⁷ Uo, 163.

¹⁴⁸ Uo, 177.

¹⁴⁹ SA, 80.

¹⁵⁰ Uo, 24.

¹⁵¹ VG, 141.

¹⁵² A *Signora Ava* (1942) egyik fontos mellékszereplője, Don Matteo, pap létére meglehetősen különbözik a korábban bemutatott társaitól. Ő maga is keményen bírálja a haszonleső papokat, és nehezményezi, hogy a 2000 lelket számláló térségen tíz pap élősködik (SA, 29-30.) világi földesúr módjára, hiszen ilyen jellemű emberből egy is képes tönkre tenni a közösséget.

¹⁵³ QO, 90.

¹⁵⁴ Uo, 92.

3.1.2. Politizáló klerikusok

Visszaterve ahhoz a korábbi kérdéshez, amelynek értelmében politizálhatnak-e a klerikusok (egészen pontosan a jezsuiták), az *I Viceré*-ben (1894) a narrátor megállapítja, hogy még a novíciusok is politikai pártokra osztódtak: egyaránt voltak közöttük liberálisok, forradalmárok, Piemont- és Bourbon-pártiak.¹⁵⁵ Ezzel ellentétben, többek között a klerikusok közti politikai viták, valamint az egyház világi és vallási szférájából fakadó kettősség egyfajta feloldásaként, az hangot kap az új pápai intézkedés:

«[...] az egyház nem vesz részt ezekben a küzdelmekben.» / «Sem a jelöltek, sem a választók oldalán, eh? [...]» / «A Szentatya elrendelte, hogy a katolikusok ne egy pártként menjenek szavazni...»¹⁵⁶

A *Signora Avá*-ban (1942) ez a kérdés Don Matteo alakján keresztül jelenik meg, bár ő maga nem jezsuita, csak egy vidéki katolikus pap. A történet szerint Don Matteót az emberek azzal vádolták, liberális eszméket vall. A papnak még hízelgett is, hogy ezt híresztelik róla, mert ő maga is egyre csak szidta a többi papot. A szerző e mozzanaton keresztül mutatja be, hogy a politikai állásfoglalás elkerülhetetlen, ugyanis a többi ember annak ellenére is beskatulyázta Don Matteót egy bizonyos irányzat hívei közé, hogy ő valójában nem akart sem magába a közéleti vitába belefolyani, sem papként politizálni. Mindössze mint magánember állapította meg, mit tart kivetni valónak mások (történetesen egyes klerikusok) életvitelében.¹⁵⁷

Az *I vecchi e i giovani* (1913) című regényben egy esetben a sztrájkok és a parasztlázadás kiobbantóiként tűnnek fel a papok,¹⁵⁸ másik alkalommal pedig az 1860-as év forradalmának kitöréséért és az azt követő csalódásért okolják őket: a patrióták és a papok becsapták, a korábbi is felülmúló nyomorba taszították a népet miután a saját céljaik érdekében az aranykor ígéretével manipulálták az embereket.¹⁵⁹ Ezzel teljesen azonosak a *Noi credevamo* (1967) a nép tudatlanságát kihasználó papjai: „[...] pénz volt a dologban, [...] papok irányították az ellenforradalom sorait kihasználva a szegények tudatlanságát és babonáit.”¹⁶⁰ Ez utóbbival egybecseng, ám az *I vecchi e i giovani*-ből (1913) kiemelt részletnek ellentmond a *Noi credevamo* (1967) Garibaldi oldalán harcoló patrióta főszereplőjének Savoyai Mária Krisztina hercegnővel kapcsolatban tett megjegyzése, amelynek értelmében a hercegnő „szent asszony”

¹⁵⁵ IV, 169.

¹⁵⁶ Uo, 560-561.

¹⁵⁷ SA, 86.

¹⁵⁸ VG, 123.

¹⁵⁹ Uo, 20.

¹⁶⁰ NC, 236.

a nép szemében épp azokért a tetteiért, melyekért a liberális szellemiségű garibaldisták a „*papok rabszolgájaként ügylező szentfazéknak*” tekintik.¹⁶¹

Az *Il sorriso dell'ignoto marinaio* (1976) című regényben don Ignazio elmélkedik arról, mit is jelent liberális elveket vallani: egyszerre küzdeni mind a Bourbonok és szolgálk ellen, mind az elnyomókat és a zsarnokokat védő egyház ellen. Ám ő – a regényekben egyedülként – kimondja nyíltan az egyház politikai állásfoglalásával és hatalmával szembeni kritikájával egyidőben, hogy fontos a papok között különbséget tenni,¹⁶² ugyanis annak ellenére, hogy mind a klérus tagja, önálló individuumok. Vincenzo Consolo don Ignazio keresztül egyfajta mérsékelt bírálatot közvetít az olvasó felé.

A bemutatott elemek mind a klérus politikai befolyására helyezik a hangsúlyt. Jól kitűnik, hogy az egyház világi hatalma a *Risorgimento* idején, majd az új egységes állam hajnalán is átszötte a közéletet a hétköznapi emberek szintjétől egészen az uralkodó dinasztia tagjaiig, sokszor összemosva a vallási és a politikai kérdéseket.

3.2. A jezsuita valóban „*mala razza*”?

A klerikusokkal kapcsolatban nemcsak olyan degradáló megjegyzésekkel találkozhatunk, mint „*holló pap*”,¹⁶³ „*disznó pap*”,¹⁶⁴ „*disznó jezsuita*”,¹⁶⁵ „*jeszuita disznó*”,¹⁶⁶ „*rossz faj a jezsuita*”,¹⁶⁷ „*a hollók, vagyis a papok*”,¹⁶⁸ „*jeszuitácska*”,¹⁶⁹ de az *Il Gattopardó*-ban (1958) a történet főszereplői közé tartozik Pirrone jezsuita atya. A legtöbb jezsuitákra vonatkozó megjegyzést az *I Viceré*-ben (1894) és az *Il Gattopardó*-ban (1958) olvashatjuk.

Az *I Viceré*-ben (1894) don Blasco „*futóbolondok és agyalágyultak hordájának*” nevezi a jezsuita rendet,¹⁷⁰ amelynek „*álszent*” tagjai a „*saját anyjukat, de még magát Jézust is képeseket bemártani*”.¹⁷¹ Consalvo di Francalanza szerint a polgármester „*garnéla példáját követve*” képzelet el a fejlődést, hagyja, hogy átverjék a jezsuiták és szolgáljukká tegyék.¹⁷² Meggyőződése, hogy Teresát, a testvérét a jezsuiták tették tönkre. Az ostoba próféciaikban és az állítólagos csodákban való vak hit eltűntette belőle a józan hívőkre jellemző vonásokat, az

¹⁶¹ Uo, 167.

¹⁶² SIM, 78.

¹⁶³ Uo, 86.

¹⁶⁴ QO, 90.

¹⁶⁵ IV, 65.

¹⁶⁶ Uo

¹⁶⁷ Uo, 438.

¹⁶⁸ VG, 8.

¹⁶⁹ IV, 478.

¹⁷⁰ Uo, 81.

¹⁷¹ Uo, 187.

¹⁷² Uo, 478.

egykori jámbor természetét, elvesztette elegáns tartását, felismerhetetlenné hízott.¹⁷³ Ez a részlet tökéletes párhuzamba állítható Gioberti azon vádjával, melynek értelmében a jezsuiták és a vallásosság általuk megrontott formája testileg és lelkileg is eltorzítják az embereket.

A *Signora Ava* (1942) című regényben nincsenek nyíltan jezsuita szereplők, ám az átlagos katolikus papokról megfogalmazott bírálatok (főként Don Matteo szemszögéből) teljes mértékben megegyeznek a Gioberti traktátusaiban megjelenő jezsuitaellenes kritikákkal.

Az *Il quarantottó*ban (1958) közvetetten, mint elkerülendő példa jelenik meg a jezsuita szerzetes: a báró kijelenti, hogy semmiképp sem adja a fiát a jezsuitákhoz, „*nehogy szent vagy filozófus*” váljon belőle, és feleslegesen mártírként végezze egy elhagyatott helyen.¹⁷⁴ Magáról a rendről hasonlóan marginális módon esik szó. Amikor Garibaldi és társai megérkeznek a báró birtokára, ő – a szükségtelen felfordulást elkerülendő – ki akarja tární a kapuit előttük. Ám a báróné ellenkezik, mivel a garibaldistákat az egyház ellenségeinek tekinti. Végül sikerül egyezsége jutniuk: a báró beengedheti a patriótákat, de cserébe saját *templomot* kell építtetnie a ház mellett a felesége számára. A templom védőszentjének pedig Szent Ignácot választja a bárónő.¹⁷⁵

Az *Il Gattopardo* (1958) című regényben don Fabrizio Salina megjegyzi, hogy milyen szép vidék is lehetne Szicília földje, ha nem élőködnének rajta a jezsuiták.¹⁷⁶ A műben a „*jelentéktelen*”¹⁷⁷ padre Pirrone, a Salina-család gyóntatója képviseli a rendet és a jezsuitizmust. Pirrone atya szerint a világi *urak* a házaikat úgy díszítik fel, mintha legalábbis a „*templomok liturgikus pompáját*” akarnák utánózni, és amikor vétkeznek, azt inkább a társadalmi rendjük hibájának, nem pedig személyes botlásnak tekintik.¹⁷⁸ Míg az urak a saját maguk által az évszázadok során kreált mesterséges világban élnek, addig a jezsuiták a valódi, Isten által megalkotott világ tartóoszlopai: „*Az isteni Gondviselés úgy akarta, hogy alázatos része legyenek az örök Egyház legdicsőségesebb rendjének, amelynek a végső győzelem már biztosítva van.*”¹⁷⁹ Az atya más alkalommal is megerősíti, hogy a klerikusok felsőbbrendűek a laikusoknál, s hogy minden klerikus közül a jezsuita a legelső.¹⁸⁰ Az a meglátása, hogy a rend tagjai az urak szemszögéből pusztán arra szolgálnak, hogy a „*rájuk váró örök élet felől nyugtatgassák őket, épp úgy, ahogy a füvesember bájitallal látja el a vevőit*”. Pirrone atya meggyőződése, hogy bár

¹⁷³ Uo, 563-564.

¹⁷⁴ QO, 118.

¹⁷⁵ Uo, 130.

¹⁷⁶ IG, 25.

¹⁷⁷ Uo, 8.

¹⁷⁸ Uo, 138-139.

¹⁷⁹ IG, 137.

¹⁸⁰ Uo, 139.

ezek az urak a nagy vagyonuk miatt igencsak távol állnak a krisztusi szegénységtől, mégis épp emiatt hagyhatják figyelmen kívül a földi javakat, azaz a bűnt erénnyé formálhatják.¹⁸¹ Érdemes megfigyelni Pirrone atya gondolatmenete jól mutatja a jezsuiták visszas álláspontját: az urak nagy vagyonát eltérő szándék szerint megközelítve ugyanúgy be tudják mutatni vallási gyengeségként, mint a szilárd hit bizonyítékaként is.

Pirrone atya igencsak szereti a hatalmát fitogtatni, ha lehetősége adódik rá, akkor is, ha csak jelentéktelen dologról van szó. Egy alkalommal don Fabriziót megfenyegeti, majd erre több alkalommal emlékezteti is, hogy miután vétkezett, nem szabad a gyónással a szombatot megvárni, és nem elég a bűnéről mindössze beszámolnia, meg is kell bánnia azt: abban az esetben, ha a beismerés vagy a megbánás közül az egyik nem teljesül, „örökké halálos bűnben marad”.¹⁸² Bár az atya e kijelentése alapvetően teológiai állásfoglalás, a regény ezen eleme túlmutat a hitbéli kérdésen. Pirrone atya viselkedése egybecseng Gioberti – a jezsuiták hatalomimádatával kapcsolatban megfogalmazott – bírálatával, mivel az atya kifejezetten élvezi, amikor a vallási pozíciójából fakadó hatalmával a világi urakat – ez esetben don Fabriziót – bosszanthatja.

Az *Il Gattopardo*-ban (1958) az egység létrejöttékor a Salina-család megkéri a garibaldista tábornokot, intézze el, hogy a jezsuita rend ellen meghozott intézkedések betartásakor felejtkezzenek meg az öreg és beteges Pirrone atyáról. Bár a tábornok tisztában volt vele, hogy gyengeségét és betegségeit az atya csak tetteti, mégis engedett a család kérésének.¹⁸³ Ez a momentum több *Risorgimento*-kori vitás kérdést is magában foglal. Egyrészt, a jezsuita atya számító magatartása épp Gioberti jezsuitaellenes kritikáival állítható párhuzamba: a rend tagjai csak színlelik azt, amit a külvilág felé mutatnak, és a szolgálóikká tett híveiket a saját aktuális érdekeik szerint manipulálják. Másrészt, a *Risorgimento* által olyannyira óhajtott változások nem váltak valóra, ugyanis a korábban uralkodó arisztokrata földesurak és a jezsuiták továbbra is jelentékeny hatalommal bírtak az egység létrejöttét követően. Tehát bár látszólag minden megváltozott, a változások iránti igényt kiváltó társadalmi problémák változatlanul fennmaradtak.

¹⁸¹ Uo, 137-138.

¹⁸² Uo, 35.

¹⁸³ Uo, 46.

3.3. Az egyházi javak elkobzásának kérdése

3.3.1. Az elv

A *Risorgimento* korában egyre erősödő egyházkritika következményeként bekövetkező szekularizáció magával vonta az egyház által felhalmozott javakat érintő kérdések megjelenését. A regényekben a javak elkobzása mellett érvelő vélemények éppúgy megjelennek, mint az ellenérvek, ugyanakkor ez utóbbi sokkal nagyobb nyomatékot kap.

Az *I Viceré* (1894) című műben két alkalommal¹⁸⁴ is feltűnik a bibliai idézet: *az én országom nem e világból való* (János 18, 36). Mindkét alkalommal a korabeli liberális politikának a szekularizációra irányuló törekvését, vagyis a pápa világi hatalmának háttérbe szorítását és a krisztusi elvekkel szembe menve felhalmozott vagyon elvételének szükségességét támasztja alá a Szentírásból vett passzus: „*Előre kell haladnunk [...]! Hozzuk létre a nemzeti egységet! [...] Az államnak világivá kell válnia, az egyháznak pedig vissza kell térnie a gyökereihez, mert ahogy Jézus Krisztus mondta [...]: «az én országom nem e világból való!».*”¹⁸⁵

Szintén ezt támasztja alá az a korábban már említett részlet az *I Viceréből* (1894), amelyben a szerző a bencések birtokaként mutatja be Szicíliát.¹⁸⁶ A narrátoron keresztül arra hívja fel a figyelmet, valójában mennyire helytelen a bencés rend, tágabb értelemben pedig az egyház részéről a világi szerepvállalás, a földek és politikai tisztségek birtoklása. Álláspontja közvetetten az egyházi vagyon elvételét támogatja.

Hasonlóképp utal rá az *Il Gattopardo*-ban (1958) Carolina, aki „*azt tartotta magáról, vallási kérdésekben a pápánál is nagyobb tudással*” rendelkezik. X. Piusz pápát (1903-1914) bírálja, mert eltörölt néhány másodrendű parancsolt ünnepet ahelyett, hogy a „*saját dolgaival*”, valós súllyal bíró hitbéli kérdésekkel foglalkozott volna.¹⁸⁷ Fontos figyelembe venni, hogy a történet szerint Carolina ezt 1910-ben, ötven évvel az egyházi hatalomtól független olasz állam létrejöttét követően jegyzi meg. Mégsem hagyható figyelmen kívül a kritika, ugyanis a pápaság kizárólagos vallási hatalmát nyomatékosítja.

A művek közül az *I Vicerében* (1894) jelennek meg a legnagyobb arányban az egyházi javak elvétele ellen felszólaló érvek. Don Blasco – a volt bencés szerzetes, aki a rendtől elkobzott földeket fillérekért veszi meg – a mű elején még az olasz egységért harcolókat bírálja azt nehezményezve, hogy a háborúhoz szükséges pénz híján ezek a patrióták az „*egyházat*

¹⁸⁴ IV, 395, 518.

¹⁸⁵ Uo, 395.

¹⁸⁶ Uo, 64.

¹⁸⁷ IG, 178.

rabolják ki”: bár az egyházi vagyon elvételéhez a háború megnyerését támogató gazdasági indokok vezettek, mégis az egység létrejöttéhez elengedhetetlennek beállított szekularizáció politikai eszméjével takargatják.¹⁸⁸ A többi ide kapcsolódó részletben egytől-egyig a kormány bírálata jelenik meg, *bitorlónak* beállítva azt, amiért „*ráteszi a kezét az egyházi vagyona*”¹⁸⁹, az új törvényt pedig *igazságtalannak* titulálva, hiszen elképzelhetetlen, hogy az állam ilyen mértékben megsértse a pápát.¹⁹⁰ Don Blasco szerint bár tolvaj a kormány, az ügyben az igazi vétkes mégiscsak maga az egyház, mert segítette az államot e gáztettében „*önként ajánlkozva*” arra, hogy kifosszák.¹⁹¹ Ezt fejtegető monológja végén örvényben tör ki, és megátkoz mindenkit, aki nem féli Istent és elvesz az egyház vagyonából.¹⁹²

Az egyházat a vagyonából kiforgató új törvény igazságtalannak ítélese szempontjából a *La zia marchesában* (2004), illetve a *Il sorriso dell'ignoto marinaio*ban (1976) tükröződő szemléletek párhuzamba állíthatók az *I Viceré*ben (1894) megjelenített véleménynel. A *La zia marchesában* (2004) Assunta Safamita bárónő a portulanói konvent apácáinak érdekét védő ügyvédekkel maga fizeti, mert rossz szemmel nézi mindazt, amit az állam az anyaszentegyházzal művel.¹⁹³ Testvére, Domenico Safamita is ennek megfelelően oktatja ki a lányát, Costanzát: „*[...] emlékezz, hogy [...] szicíliai vagy. Mi hűségesek vagyunk az anyaszentegyházhoz.*”¹⁹⁴ Az *Il sorriso dell'ignoto marinaio*ban (1976) Garibaldi szicíliai tettein keresztül éri kemény bírálat a egyházi javak elvételét szorgalmazó irányvonalat: „*Briganti. Isten ellensége [...]. Apácákat rabol és kolostorokat éget porig, templomokat foszt ki [...]. Ezek azt mondják, hogy igazságot és földet oszt nekik.*”¹⁹⁵

Az *I vecchi e i giovani*ban (1913) az író új aspektussal bővíti a kérdéskört, ugyanis Laurentano herceg véleményén keresztül az „*új bitroló kormány gonoszsága*” mellé beemeli a lakosság vallási értelemben vett korlátozását is a diskurzusba. Nem maga az egyház vagyonának az elvétele, hanem annak következménye az igazi gonoszság: a pápa világi hatalmának visszaszorítása, a jezsuita rend eltörlése és a többi rend korlátozása azt eredményezi, hogy a polgárok elvesztik a hitet, az egyetlen dolgot, amelybe minden esetben kapaszkodhatnak.¹⁹⁶

¹⁸⁸ IV, 40.

¹⁸⁹ Uo, 287, 358.

¹⁹⁰ Uo, 352.

¹⁹¹ Uo, 353.

¹⁹² Uo, 357.

¹⁹³ ZM, 107.

¹⁹⁴ Uo, 40.

¹⁹⁵ SIM, 57.

¹⁹⁶ VG, 7.

Az *Il Gattopardó*ban (1958) egy, a korábbi példáktól merőben eltérő megközelítést ad az író a jezsuita Pirrone atya személyén keresztül. Ő nem az egyház iránti tiszteletre apellál, amikor a vagyona elvétele ellen beszél, hanem a józan megfontolás nevében igyekszik magyarázni az érveit. Pirrone atya úgy véli, azért nem szabad az államnak az egyház javait elvenni, mert akkor nem maradna senki, aki a szegényeket felkarolná. Elismeri, hogy az állam hivatalosan azzal a céllal sajátítja ki az egyházi földeket, hogy azokat olcsón eladva pont a szegényeket támogassa, ám fenntartásokkal kezeli a program sikerét. Biztosra veszi, hogy nem jut majd a többségnek elegendő föld ahhoz, hogy megéljen belőle.¹⁹⁷

Annak ellenére, hogy a regényekben nagy hangsúlyt kapnak az egyház különböző vétkei ellen megfogalmazott bírálatok, mégis az egyházi javak elvétele elleni érvek dominálnak leginkább, különösen akkor, amikor a kritikák által felvetett probléma megoldása kerül előtérbe. Annak hátterében, hogy az egyház vagyona sértetlen maradjon, főként a vallás, illetve az azt megtestesítő klerikusok, valamint a történelmi és kulturális hagyományok iránti tisztelet áll. Újból az egyház vallási és világi hatalmának szoros összefonódása okozza az ellentmondást: a vallás által megkövetelt alázat számottevő befolyást gyakorol az emberek politikai állásfoglalására, mivel a kor változásainak következtében szükségessé vált reformok kapcsán sem tudnak elvonatkoztatni a hit iránti elkötelezettségüktől.

3.3.2. A szekularizáció következményei

A szekularizációs törekvések következményeit a *Signora Avában* (1942) Don Matteo (a történet szerint 1859-ben, pont az egység létrejötte előtt) vetíti előre, amikor fiatal tanítványát, Pietrót figyelmezteti, ne legyen pap: „[...] nem tudod, hogy a fejlődés kora következik, nem tudod, hogy a kolostorokat eltörlik, a szerzetesek henyélését pedig megvetik?”¹⁹⁸ Ugyanezek a gondolatok jelennek meg az *I Vicerében* (1894) és a *La zia marchesában* (2004) is. Mindkét műben szintén visszatérő elem a rendházak feloszlatása: „ha valóban bekövetkezik, amitől féltek, hogy a kormány eltörli a kolostorokat”,¹⁹⁹ „a kormány megszünteti a kolostorokat, sőt a szemináriumokat is bezárja”,²⁰⁰ „a kolostorok tönkre mennek”.²⁰¹ Míg azonban a *Signora Avában* (1942) a változásokat mint lesújtó jövőképet mutatja be a szerző, a *La zia marchesában* (2004) pedig már a folyamat eredménye jelenik meg, addig az *I Vicerében* (1894) mindkettőbe betekintést kap az olvasó. Előre látható, hogy az egyházi javak elkobzása be fog következni, a

¹⁹⁷ IG, 36.

¹⁹⁸ SA, 17-18.

¹⁹⁹ IV, 289.

²⁰⁰ ZM, 93.

²⁰¹ UO, 250.

történeten belül azonban a későbbi sikertelenségből fakadó csalódásra, a változások retrospektív megítélésére kerül a hangsúly: „[...] az egyháztól elkobzott javaknak lehetővé kellett volna tenniük az adók csökkentését, és mindenkit tulajdonossá kellett volna tenniük. Ehelyett a közterhek egyre nőttek, és ki szerezte meg ezeket a javakat? Oragua hercege, a leggazdagabbak, a kapitalisták... [...]!”²⁰² Ezzel párhuzamba állítható, ahogy a *La zia marchesa* (2004) sem szorítkozik kizárólag az egyházi vagyon sorsának a bemutatására, ugyanúgy reflektál a folyamat végeredményére is:²⁰³ hiába kerülnek az egyházi épületek és a földek állami tulajdonba, ebből a társadalom rászoruló rétegei (vagyis a lakosság túlnyomó része) nem profitál, sőt – a változások eredményeképp – a korábbinál is reménytelenebb helyzetbe kerül, mivel a gazdagok másokkal nem törődve a saját javukra aknázzák ki a lehetőségeket: „Kolostorok, paloták, városrészek mennek tönkre. Nem számít, hogy nincs ivóvíz, hogy a csatornák kezdetlegesek vagy nem is léteznek, hogy az emberek viskókban élnek, és az éhezésbe vagy betegségekbe halnak bele: a palermóiak egy új grandiózus operaházat akarnak.”²⁰⁴

Az *I Viceré*ben (1894) don Blasco volt bencés szerzetes testesíti meg mindazt az erkölcstelenséget, amely ellen az egyháznak harcolnia kellene. Ugyanis ügyeskedve saját maga számára fillérekkért vásárolja meg a bencés rendtől az állam által elkobzott földeket,²⁰⁵ kiszorítva a földhöz jutás lehetőségéből azokat, akiknek erre valóban szükségük lenne, és akik miatt eredetileg ezt, az egyházi vagyon elvételére vonatkozó intézkedést meghozták. Szintén az *I Viceré*ben (1894) az egykori garibaldista, Benedetto Giulente parlamenti képviselő is elismeri, hogy az egyházi javak elvételének az lett volna a célja, hogy enyhítse az adóterheket, és mindenkit földbirtokossá tegyen az állam. Ám ehelyett az lett, hogy a közterhek egyre csak nőttek, és a földeket, a leggazdagabb kapitalisták szerezték meg.²⁰⁶

Ugyanakkor az *Il Gattopardo*ban (1958) a frissen meggazdagodott don Calogero az, aki rá teszi a kezét az egyházi javakra.²⁰⁷ Mivel don Calogero egy teljes mértékben világi, a regényben főként negatív jelzőkkel illetett személy, aki ráadásul még gazdag is, e két részlet összevetéséből kitűnik, hogy az egyházi javak elkobzásakor az nem az egyházi vagyon megsértése jelenti az egyetlen problémát, hanem az is, hogy olyan személyek kezére jut, akiknek nincs rá szükségük, ráadásul a többiek elnyomásának, kizsigerelésének alapjait vetik

²⁰² IV, 385.

²⁰³ ZM, 93.

²⁰⁴ UO, 250-251.

²⁰⁵ IV, 379-380.

²⁰⁶ UO, 385.

²⁰⁷ IG, 86.

meg az új szerzeményeikkel: „Az igazság [...] az, hogy don Calogero nagyon gazdag, és nagyon befolyásos is; hogy zsugori [...]; sok ember függ most tőle [...] és a parasztoknak megpusztulnak, hogy ki tudják fizetni [...]”.²⁰⁸ Különbség pedig nincs az egyháziak és a világiak között e tekintetben. Vagyis ezek a szövegrészek nem feltétlenül – mint ahogy az elsőre tűnik – az egyház, mint inkább egy adott embertípus vagy általános jelenség kritikáját közvetítik.

Ezzel kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy az *Il Gattopardó*ban (1958) Pietro Russo, Salina herceg egyik alkalmazottja – a herceg kérésére – bizalmasan elmondja, hogy meg van győződve, az egység létrejötte után mindenki szabad, az élet pedig biztonságosabb lesz, míg az adókat jelentősen csökkenteni fogja az állam. Russo arra a végkövetkeztetésre jut, hogy mindenkinek jobb lesz, csak a papok veszítenek majd az ügyön.²⁰⁹

Az *I vecchi e i giovani*ban (1913) Corrado Selmi di Rosàbia parlamenti képviselő számol be arról, hogyan történt az egyház szicíliai vagyonának összeírása és eladása. Az *I Viceré*ben (1894) és az *Il Gattopardó*ban (1958) leírtakhoz meglehetősen hasonló elemek jelennek meg itt is, mégis teljesen más szempontból bemutatva a kérdést. Az ügyben jártas Selmi felvilágosítja Caterina Laurentánót, hogy az egyház földjeinek államosításához eredetileg szociális célok vezettek, vagyis azért volt rá szükség, hogy a földműveseket az új, egységes Olaszország tehermentesítse. Mégis, a történelmi események bebizonyították, hogy valójában ezúttal sem állt más a háttérben, mint a pénz és a profit: a szicíliaiakat rákényszerítette az állam, hogy összességében hatalmas összegekért visszavásárolják azokat a földeket, amelyeket korábban műveltek. Selmi kitér az 1866. július 7-i törvényre, amelynek eredményeképp az földek árát a szicíliai klérus tagjai határozták meg²¹⁰ oly módon, hogy az állam elvárásait kielégítsék a *manomorta* adóval kapcsolatban.²¹¹

A művekből kitűnik, hogy a *Risorgimento* a társadalmi-gazdasági fejlődés, az egység létrejöttével bekövetkező változások előfutára: korántsem pozitív megítélésű változásokról van szó, ám minden esetben egyértelmű, hogy be fognak következni, mivel az állam és az egyház kapcsolatában fennálló konfliktus csak ilyen módon oldható fel. A szerzők által a szekularizáció következményeként bemutatott események összhangban vannak a valós történelmi eseményekkel.

²⁰⁸ Uo, 85.

²⁰⁹ Uo, 33.

²¹⁰ VG, 173.

²¹¹ Uo, 173.

4. A SZEKULARIZÁCIÓ HATÁSA AZ OLASZ ÁLLAMRA

A *Risorgimento*hoz kötődően az egyház és a vallási rendek háttérbeszorítása már 1855-ben megkezdődött, amikor a Cavour-i Piemontban a kormány eltörölt egyes rendeket és kongregációkat.²¹² Majd az új, szekularizált és egységes Olasz Királyság létrejöttét követően az állam az egyház vagyonának nagy részét elkobozta,²¹³ a *Mezzogiorno* kolostoraiból pedig több ezer szerzetest üldözött el. Cavour még azt is kijelentette, hogy az egységes Olaszország fővárosa nem lehet más, mint Róma. Mindezek ellenére IX. Piusz továbbra is szilárdan kitartott amellett, hogy a pápa mint egyházfő minden világi befolyástól való függetlenségének létfontosságú eleme a teokratikus Egyházi Állam megléte, illetve annak megóvása a változásokkal szemben. Ennek megfelelően az egységes Itália kiteljesedése (1870-71) idején sem ismerte el az új olasz állam legitimitását. Ekkor kiátkozta azokat, akik az egyházi vagyon elkobzásában részt vettek,²¹⁴ 1874-ben pedig a *Non expedit* kezdetű bullájában megtiltotta a katolikusoknak a parlamenti választásokon való részvételt. A tiltás csak a képviselőházi választásokra vonatkozott, mivel akkoriban a Szenátus tagjait az uralkodó nevezte ki. Ezzel az intézkedéssel IX. Piusz célja az volt, hogy politikai ellenfelek híján elkerülhető lehessen az egyházellenes irányzatok választási diadala. A pápai tilalom nem érvényesült mindenhol, így bár nem valósult meg az eredeti cél, hiszen a választások érvényesek voltak, az új állam legitimitása igencsak gyenge volt.²¹⁵

A szekularizáció a polgári házasság bevezetésével, a katolikus egyház oktatási hegemoniájának megszüntetésével és a nem katolikus polgárok emancipációjával, egyenjogúsításával ment végbe. A kolostorok bezárása és az egyházi vagyon eladása (1866-67) keltette társadalmi feszültséget csak tovább növelték az I. vatikáni zsinat 1870-ik évi intézkedései. A helyzet rendezésére szavazta meg 1871-ben a parlament az ún. garanciális törvényt, amelyben amellett, hogy az állam megerősítette tulajdonjogát az egyházi javakkal kapcsolatban, és az állami iskolákban zajló hitoktatást választhatóvá tette a szülők igényének megfelelően, elismerte az egyház autonómiáját, illetve vallási kérdések és az egyházi ügyek tekintetében vállalta az egyházi döntés tiszteletben tartását.²¹⁶

Az egységes olasz állam és az egyház kapcsolatában a *Risorgimento* eredményeként bekövetkező változások a jezsuita rendre nézve a következőket jelentette. A rend szinte minden ingatlanja – főként kollégiumok és lelkigyakorlatos házak – állami tulajdonba kerültek: a

²¹² DE GIORGI 1999, 81.

²¹³ MACCHI 2022

²¹⁴ PETE 2023, 386.

²¹⁵ MUSSELLI 2013, 207.

²¹⁶ PETE 2023, 388-389.

lakosság mindennapi igényeit ellátó intézményeket (például kórházakat, bíróságokat, iskolákat) alakítottak ki belőlük. Ennek megfelelően gyakran, mivel a rend kollégiumai gazdag könyvtárral rendelkeztek és mind bútorral, mind taneszközökkel jól fel voltak szerelve, állami rendelkezésre középiskolává lettek átalakítva bármiféle különösebb módosítás nélkül.²¹⁷ Az 1860-as években lezajló folyamat hatására – ahogy arról az 1861 és 1880 közötti időszakra vonatkozó katalógusok beszámolnak – annak ellenére, hogy a jezsuita központok szétszóródtak, a rendtagok továbbra is kis közösségekben éltek főként rögtönzött szállásokon vagy más rendek kolostoraiban. A Jézus Társasága a vagyonát ért csapást követően az állami tulajdonba vett intézményeket nem önerőből, hanem magánszemélyek felajánlásaiból tudta csak visszaszerezni.²¹⁸ Fontos megjegyezni, hogy Mária Terézia idején a rend teljes feloszlata (1773) jelentősen nagyobb csapást jelentett a jezsuiták számára: az egységes Olaszország csupán a világi befolyását szorította vissza és a vagyonát csapolta meg, de magát a rendet nem szüntette meg. Ennek megfelelően a 19. század második felében a rend számottevően gyorsabban volt képes magát újjá szervezni, mint a korábbi alkalommal.²¹⁹

²¹⁷ MACCHI 2022

²¹⁸ UO.

²¹⁹ UO.

ÖSSZEGZÉS

Megállapítható, hogy a *Risorgimento* idején megjelenő új politikai áramlatok szoros kapcsolatban álltak a kereszténységet érintő kérdésekkel: a 19. századi liberális közegben a katolikus egyház nem tudott eleget tenni a demokratikus törekvések által megkívánt elvárásoknak. Mivel az egyház által megtestesített keresztény szellemiség és az egyre nagyobb népszerűségnek örvendő liberális erők céljai eredendően szemben álltak egymással, az olasz függetlenség és egység programját támogató katolikus hívők ellentmondásos módokon reagáltak a kor politikai kihívásaira. Az így kialakuló törés az első világháborúig meghatározó elemként volt jelen a szekularizált olasz állam és az egyház kapcsolatában.²²⁰

A dolgozatom témáját a *Risorgimento* időszakában született traktátusokban, illetve ezt a korszakot alapul vevő, az egység létrejöttét követő 160 évben keletkezett olasz történelmi regényekben megjelenő egyházkritika összevetése képezi. Ennek segítségével tártam fel a *Risorgimento* korának jezsuitákhöz és a jezsuitizmushoz kötődő bírálatát olasz kontextusban.

Az elvégzett munka fényében kijelenthetem, hogy a kiválasztott traktátus- és szépirodalmi művek ideális alapot szolgáltattak a kutatáshoz. Mindent egybevetve megállapíthatom, hogy a dolgozatom kiindulópontjaként megfogalmazott kérdésre egyértelmű választ adhatok: a *Risorgimento* után keletkezett szépirodalmi művekben elsősorban azok az egyházat ért kritikák jelennek meg, amelyek már a korabeli traktátus-irodalom sarkalatos pontjait is képezték. Tehát a regények által a szekularizációval kapcsolatban kiemelet elemek a korrajz szerves részét képezik: ez az eredmény nem egyezik meg a két évvel ezelőtt végzett kutatásoméval, amikor a szépirodalmi művek újabb adalékot jelentettek a *Risorgimento*-hoz fűződő csalódás bemutatásában.

A két évvel ezelőtt megkezdett kutatási irányt tovább fejlesztve a jelen dolgozat újszerűségét az újabb vizsgálati szempont beemelése jelenti, amely segíthet abban, hogy a *Risorgimento* idején végbement változásokat részint az adott korszak vonatkozásában, részint pedig az utókor mérlegvonásának oldaláról is jobban megismerjük, a megfelelő kontextusba és összefüggésláncolatba állítsuk. Továbbra is meggyőződésem, hogy ebben a munkában kitüntetett hely illeti az irodalom számvetését. A vizsgálati módszerem is ezt a nézőpontot tükrözi. Dolgozatomban a korabeli traktátusokban és a modern regényekben megjelenő egyházkritika azonos témáit hasonlítottam össze. Fontos részeredménynek tartom továbbá, hogy a Gioberti-Curci-vitára eddig elhanyagolható mértékben tért ki a szakirodalom, így elemző munkám ezen a téren is hozhat új eredményeket.

²²⁰ 150 – RELIGIOSITÀ

Ami a kutatásban való továbblépést illeti, úgy vélem, mindenképpen érdemes lenne a *Risorgimento* traktátus-irodalma mellett a kor folyóiratait is megvizsgálni az aktuális téma szempontjából, ugyanis azt tapasztaltam, hogy az egyház, de főként a jezsuita rend kritikája gyakran visszatérő elem bennük. Hasonlóképpen elengedhetetlennek tartom a szépirodalmi művek vizsgálati korpuszának további bővítését. Célszerű lenne kifejezetten olyan regények köré építeni a vizsgálat szépirodalmi vonulatát, melyek nem pusztán a *Risorgimento* idején játszódnak – vagyis az egyházkritika feltehetően nem egyedül a korrajz részét képezi –, hanem a történet központi eleme az egyházi, vallásos közeg. Kitűnő alapot szolgáltathat ehhez például Giovanni Verga *La storia di una capinera* (1871), Simonetta Agnello Hornby *La monaca* (2010) és Elio Vittorini *La garibaldina* (1958) című műve.

RÖVIDÍTÉSEK

ZM

Agnello Hornby, Simonetta (2004). *La zia marchesa*. Universale Economica Feltrinelli.

NC

Banti, Anna (2010). *Noi credevamo*. Oscar Mondadori.

SIM

Consolo, Vincenzo (1997): *Il sorriso dell'ignoto marinaio*. Mondadori, Milano. Online kiadás: 2019, E-book.

IV

De Roberto, Federico (1995). *I Viceré*. Biblioteca economica Newton Classici. Második online kiadás: 2008, E-book.

SA

Jovine, Francesco (1978). *Signora Ava*. Einaudi.

VG

Pirandello, Luigi (2012). *I vecchi e i giovani*. eNewton Classici.

QO

Sciascia, Leonardo (2013). *Il quarantotto*. In: Gli ziii di Sicilia. Adelphi eBook. 78-132.

CR

Serao, Matilde (1910). *La conquista di Roma*. F. Perella edizione, Nápoly. Online kiadás:2012, E-book.

IG

Tomasi Di Lampedusa, Giuseppe (2002). *Il Gattopardo*. Universale Economica Feltrinelli. Digitalizált változat.

IM

Verga, Giovanni (1881). *I Malavoglia*. Feedbooks, EPub. Online kiadás: n.a.

UD1

Curci, Carlo Maria (1849). *Una divinazione sulle tre ultime opere di Vincenzo Gioberti, I Prolegomeni, Il Gesuita Moderno e l'Apologia* – Volume primo. Giulio Renouard e Compagnia & Poussielgue-Rusand, Párizs.

UD2

Curci, Carlo Maria (1849). *Una divinazione sulle tre ultime opere di Vincenzo Gioberti, I Prolegomeni, Il Gesuita Moderno e l'Apologia* – Volume secondo. Giulio Renouard e Compagnia & Poussielgue-Rusand, Párizs.

FA

Curci, Carlo Maria (1846). *Fatti ed argomenti in risposta alle molte parole di Vincenzo Gioberti intorno ai Gesuiti nei Prolegomeni del Primato*. (Nyolcadik, a szerző által átdolgozott olasz nyelvű kiadás.) Sabilimento Tipografico del Tramamter, Nápoly.

AGM

Gioberti, Vincenzo (1848). *Apologia del libro intitolato Il Gesuita Moderno, con alcune considerazioni intorno al Risorgimento italiano*. Stamperia del Vaglio, Nápoly.

PM

Gioberti, Vincenzo (1845). *Del primato morale e civile degli italiani*. (Második kiadás, a szerző által javítva és új jegyzetekkel kiegészítve.) Stampe di Meline, Cans e Compagnia, Brüsszel.

GM1

Gioberti, Vincenzo (1846). *Il Gesuita Moderno – Tomo primo*. S. Bonamici e Compagni, Lausanne.

GM2

Gioberti, Vincenzo (1846). *Il Gesuita Moderno – Tomo secondo*. S. Bonamici e Compagni, Lausanne.

PPM

Gioberti, Vincenzo (1846). *Prolegomeni del primato morale e civile degli italiani*. Stampe di Meline, Cans e Compagnia, Brüsszel.

BIBLIOGRÁFIA

CONTI 2011

Conti, Fulvio (2011). *Breve storia dell'anticlericalismo*. URL.: [https://www.treccani.it/enciclopedia/breve-storia-dell-anticlericalismo_\(Cristiani-d%27Italia\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/breve-storia-dell-anticlericalismo_(Cristiani-d%27Italia)/) (utolsó letöltés: 2025.01.03.).

DE GIORGI 1999

De Giorgi, Fulvio (1999). *Cattolici ed educazione tra reataurazione e Risorgimento – Ordini religiosi, antigesuitismo e pedagogia nei processi di modernizzazione*. I.S.U. Università Cattolica. Milánó.

DE ROSA 1999

De Rosa, Giuseppe: *La Civiltà Cattolica - 150 anni al servizio della chiesa 1850-1999*. La Civiltà Cattolica, Róma.

MACCHI 2022

Macchi, Maria (2022). *La Compagnia e l'Unità di Italia*. URL.: <https://archivistorico.gesuiti.it/la-compagnia-e-lunita-di-italia/> (utolsó letöltés: 2025.01.03.).

MALUSA 2010

Malusa, Luciano (2010). *La „missione romana” di Rosmini*. URL.: https://www.rosminiinstitute.it/wp-content/uploads/2019/08/Luciano_Malusa_missione_romana.pdf (utolsó letöltés: 2025.01.03.).

MOLA 2023

Mola, Aldo A. (2023). *Rosmini e l'Italia*. URL.: <https://www.pensalibero.it/rosmini-e-litalia/> (utolsó letöltés: 2025.01.03.).

MUSSELLI 2013

Musselli, Luciano (2013). *I cattolici e l'Unità d'Italia. Le linee di fondo dell'evoluzione di un rapporto*. Revista europea de historia de las ideas políticas y de las instituciones públicas, (6), 201-209.

TRECCANI 2009

N. A. (2009). *Dizionario di filosofia – Gioberti, Vincenzo*. URL.: https://www.treccani.it/enciclopedia/vincenzo-gioberti_%28Dizionario-di-filosofia%29/ (utolsó letöltés: 2025.01.03.).

150 – RELIGIOSITÀ

N. A. (n.a.). *La nuova religiosità cattolica*. URL.: <https://www.150anni.it/webi/index.php?s=28&wid=55> (utolsó letöltés: 2025.01.09.).

150 – ANTICLERICALISMO

N. A. (n.a.). *L'anticlericalismo*. URL.: <https://www.150anni.it/webi/index.php?s=29&wid=56> (utolsó letöltés: 2025.01.03.).

PETE 2023

Pete, László (2023). *Olaszország története a kezdetektől napjainkig*. Rubicon Intézet, Budapest.

PETE 2000

Pete, László (2000). *Vallás és haza*. Klió, (3), 96-100. URL.: <https://www.c3.hu/~klio/klio003/klio096.html> (utolsó letöltés: 2025.01.03.).

RIVA 2008

Riva, Clemente (2008). *Prefazione, in Antonio Rosmini: Delle cinque piaghe della Santa Chiesa don gianni Picciardi által korszerűsítve*. Stresa, I-XXI.

TONDI 1954

Tondi, Alighiero (1954). *A jezsuiták titkos hatalma*, Szikra Kiadó, Budapest.

VERUCCI 2001

Verucci, Guido (2001). *Cattolicesimo e laicismo nell'Italia contemporanea*. Franco Angeli, Milano.

VILLARI 2013

Villari, Lucio (2013). *Bella e perduta – L'Italia del Risorgimento*. Editori Laterza, (digitális kiadás).